Történelmi könyvtár 48. füzet.

GÖRÖGORSZÁG TÖRTÉNETE NAGY SÁNDORIG.

IRTA

ÁLDOR IMRE.

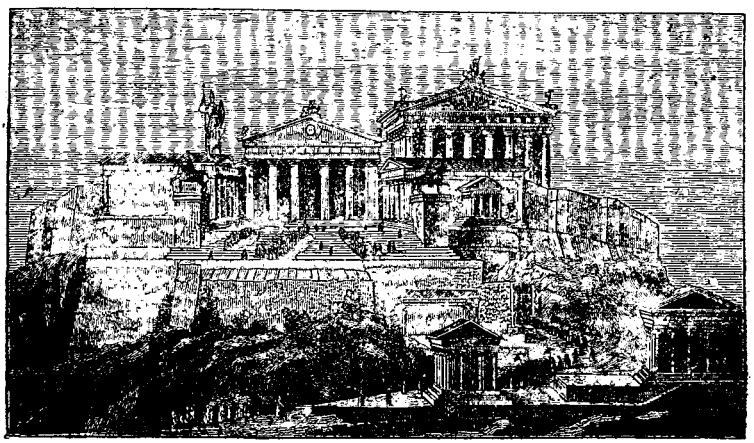

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

SZEGED

100099

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

Mit neveztek ti Görögországnak? kérdé gunyosan maczedoni Fülöp az aetoloktól, mikor ezek azt hányták a szemére, hogy — barbár!... Hol vannak ez állam és nemzet határai? s ti magatok is, vagy legalább a többség közületek — görögök vagytok-e?*

Az éleseszü Fülöp fején találta a szöget, s csípős megjegyzése nem csupán az aetolokat főzte le, hanem egyuttal pár szóban szabatosan kifejezett egy nagy történeti igazságot.

Amivel az aetolok oly szertelen nagyra voltak e büszke czímet eleinte Epirus egy piczi vidéke viselte, s csak lassan és később kapta meg azt Thessalia, s az alatta fekvő államok és tartományok hosszu sora le a Peloponezus legdélibb csúcsáig, — s még később Epirus, Illyria egy része és Maczedonia; legczifrább azonban a czifra dologban, hogy akikre ma széltiben alkalmazzuk, maguk nem is ösmerték e nevet, s hogy kisütni, miért keresztelték a rómaiak Graeciának (Görög-

* Histoire grecque par V. Durny. Paris. Hachette et C. 1876.

országnak), ami századokon át *Hellas* vala? eddigelé semmiféle nyelv- és adatbuvárnak nem sikerült.

Különben maga az országszó itt szintén csak per abusum használtatik, s voltakép egy jó darab földet jelez, melyet északon kietlen hegyláncz zár el a Duna völgyétől s a többi Európától, délen pedig három oldalról locsolnak és ölelgetnek a földközi tenger hullámai.

E szeliden ringó, örökkék hullámokra egész csoport kisebb-nagyobb szigetet varázsolt a bőkezü természet, mintegy hogy kalauzok és utmutatók legyenek Görögország számára Ázsia, Afrika és Itália, — s ezek természeti és tudományos kincseinek megismerése által a hatalom, gazdagság, hír, dicsőség és szellemi nagyság felé....

A görög nép méltónak bizonyult a szerepre, melyet a természet ily nagylelkü gondoskodása egy füst alatt kijelölt és megkönnyitett neki, s ámbár az idő őt is ledönté azon magaslatról, ahol egykor állt, élt, alkotott, tündökölt, uralkodott: emlékét a költészet és a hagyomány, a monda és a történet csonkitatlanul megőrizte, s minden egyes röggel és fűszállal, s fával és kővel, folyóval és hegygyel ugy összeforrasztotta, hogy az idegen utas ma, századok mulva! — sem tehet e klaszikus területen egyetlen lépést hidegen, és tanulság vagy érdek, csodálat vagy undor, borzalom vagy lelkesedés nélkül.

A jelent a multtól elszakitni, a természetet

a történettől különválasztani, s élvezni emlékezés, gyönyörködni lelkesedés, örülni sajnálkozás, alkotni elfogultság nélkül itt nemzedékről nemzedékre átszálló erkölcsi lehetetlenség volt és leszen mindig, s még ha a fanatismus, a tudomány, a közöny és a materialismus a kerekföld minden pontjáról s minden iskolából, könyvtárból és muzeumból száműzi is valaha a mythologiát, a babonát, a költészetet s a művészetet: mig az Olymp és a Helikon, a Pellion és az Ossa, a Parnasz és a Pentelik helyökön maradnak, örök őrei lesznek a képzelet és a géniusz régi, s dajkái azok ujabb sugallatai és alkotásainak.

«Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo Musa loqui», zengé porig hajló hódolattal egyik legnépszerübb költője a hatalmas Rómának; — s valóban nem tulzott, mert ha Marathont és Salamist rég homályba boritá is száz ujabb és jelesb csata, s a Themistokles és maczedoni Sándor hadvezéri nagyságát a Hannibalok, Julius Caesarok és Napoleonok mögött az utókor aligalig látja: Sokrates ma is eszmény, Plato és Aristoteles ünnepelt tanitók, s Homer és Demosthen, Thukidydes és Phidias utolérhetlen mesterek az egész emberiség minden faju és nyelvü költői, bölcsei, tudósai és művészei számára, s minden egyes század és nemzedék uj koszoruval járul, uj koszorut helyez hamvaikra vagy műveikre a maig friss, örökzöld régiekhez.

Szinte megfoghatlan, hogy egy parányi nép nek, aminő a görög volt, annyi lángelméje szü-

lethessék!... s hogy örökidőkre szóló, halhatatlan alkotások önemésztő, véres harczok bóditó zajában fogamzhassanak! még ritkább és csodásabb azonban, hogy mindezek ugyanazon szellemnek és vetélynek lehettek és voltak gyümölcsei, — mely a hellen törzseket a bölcsőtől a sirig megpihenni soha s egy akaratban és egy czélban összeforrni még idegen ellenséggel szemben is csak ritkán s csak pillanatokra hagyván, az egyes államok s az egész faj anyagi erejét ugy szétforgácsolta, aláásta, apasztotta s végül kimeritette, hogy azok túlsúlya és vezérszerepe benn hulló csillagok s az egészé kifelé üstökös ragyogásához hasonlit, melynek arányai és tartama különbözők ugyan, de a vég: az időelőtti bukás és enyészet egy és egyforma valamennyinél!

II.

Kik voltak a görög félsziget őslakói? s mikor, hogyan és honnan jöttek és telepedtek le az egyes tájakon azon rokonárnyalatok, melyek a közös fészek és származás daczára utóbb egymást leigázni és kiirtani oly elkeseredett harczokat vivtak? ez érdekes és fontos kérdésre a felelet ugyanazon feneketlen sirban rejlik, mely egy hires franczia költő, Hugo V. megjegyzése szerint: Le tombe ne repond jamais! titkaiból semmit el nem árul...

Puszta sejtelem, hogy azon néptengernek, melyet Pelasg névvel jelölt meg a történet, szanaszétömlő, nyugtalan hullámai közül egy Thessalia bérczei közt rekedt, s miután itt idő folytán fölgyült, 50 évvel Trója pusztulása után (1134 Kr. sz. e.) átcsapott a szomszédba, s megkezdé azon terjeszkedést, melynek zárpontjául a 140 Tr. p. u. (1044 Kr. e.) alapitott ióni gyarmatok tekinthetők.

A Pelasgok ezen késő unokái, akik Thessaliában hellenekké fajultak, igazabban — nemesültek, az ősi jellem azon fővonását, mely a hazával együtt nevet, s a névvel szivet és érzéseket cserélt — ujabb vándorlásaik közben sem vetkőzték le, s ha az anyaraj maga csak négy főtörzsre és csoportra *(achajok, aeolok, jónok* és *dórok)* szakadt is, ezeken belül minden egyes tartomány és város külön uton s csaknem mindig a többiek rovására kereste jövőjét, emelkedését, dicsőségét, s az égalji és területi viszonyok hozzájárulása mellett, ugy szólván megannyi különböző néppé és fajjá változott át.

Északi Görögország e folytonos oszlás-foszlás között aránylag még legtömörebb és legegységesb maradt, s keletnek eső nagyobb és derültebb része *Thessaliának*, a nyugati csekélyebb és vadabb pedig *Epirusnak* neveztetett:.. Amott volt az Olymp, az istenek főtanyája; a regényes Pindus; a bájos Tempe; s a hires thermopylaei szoros, melynek közelében az amphyktionok gyüléseztek; itt az Acheron és Cocytus, melyek az

alvilággal közeledtek; a rejtelmes dodonai erdő tölgyfa oraculumaival; s a fojtó gőzzel tölt avernusi barlang; s ha a thessalok azzal dicsekedtek, hogy nálok viaskodtak a centaurok a lapithokkal; tőlök indultak világgá az Argonauták; köztök halt meg Hercules, született Achilles, danolt Orpheus és Linus; Epirusban a molossok szint annyiba vették s semmiért el nem cserélték volna Achilles fiától, Pyrrhustól való származásukat, s hogy itt első és fő a törvény, melynek megtartására királyok és népek esküvel kötik le magukat Jupiternek. Délczeg termetü férfiak, sugár növésü hajadonok, gyönyörü fajta lovak s ebek mindkét tartományban fölös számmal találkoztak s nem hiában hogy a thessali ara még nászajándékul is ékesen fölszerelt paripát küldött jegyesének, különb lovasok (és tánczosok), mint itt, messze távol földön sehol sem termettek.

Jóval tarkább és czifrább volt a görög terület délen, az ugynevezett Peloponezusban. A három főtömb: *Arcadia*, *Laconia* és *Messenia* mellett itt *Elis*, *Achaja*, *Argolis*, s a tengerpart hosszában elhányt több független város s első sorban *Corynth* és *Sicyon* is számot tettek, s ámbár Laconia főpontja, *Sparta* mindannyinak a fejére nőtt, egy-egy fényes vagy szomoru lapot a történetben mindenik hagyott hátra.

Görögország szive, a tulajdonképi Hellas vagy Közég-Görögország nyolcz államra oszolt. Ezek valának: *Acarnania*, zordon, vadregényes tájak-

kal bővölködő, de csekély népességü kis ország, mely nem sok vizet zavart, s csak a trójai háboru után vivta ki egy perczre önállóságát. Valamivel lejebb feküdt *Aetolia,* vegyes s nem a legjobb hirü lakosokkal, akik sasok módjára sziklák és bérczek ormain tanyáztak, s egész télen át a természet rideg keze által még egymástól is elvágatván — az enyhébb hónapokban rablással és kalózkodással szerezték be, amivel a telet áthuzhatták. A két *Locrist* Ajax, a trójai ostrom egyik hőse emelte ki a homályból. Maroknyi állam volt, lakói még sem fértek meg egymással békességben, s háromfelé szakadva: mint ozolok, opunsiak és epicnemidek mindvégig külön éltek és szerepeltek. Talán e meghasonlás egyik következménye volt, hogy a locsisiak két tengerre dülő területét válaszfal gyanánt két uj államocska hasitá körösztül: *Dóris* és *Phócis*, mik közől amaz jóformán csak egy magasan fekvő, hideg fönsik vala s bátran pitvarul szolgálhatott volna az utóbbinak, mely nevét Phocustól, egy corinthusi gyarmat vezérétől örökölte s az Apollónak szentelt Parnass, s a vámokban és ajándékokban dúsan jövedelmező delphi-i jósda által északi szomszédait jelentékenyen tulszárnyaló álláshoz és befolyáshoz jutott. Déli szomszédai: Boeotia és Attica mellett ellenben ő is eltörpült, s hatalma és dicsősége ezekével egy napon még csak nem is emlithető.

Boeotia egy részét a természet oly termékenységgel áldotta meg, melylyel csupán a Nilus-vi-

Tudományegyetem Központi Könyvtár SZEGED

déke versenyezhetett. De lakosai elkényeztetve ez olcsó bőség által, idő folytán igen elpuhultak, s fülig belémerültek az élvezetek minden nemeibe, s ha a véletlen nem támaszt e tunya nép kebléből egy Hesiodot, Pindart, Epaminondast: Thebae, Leuctra s Plataea helyett alkalmasint csak Chaeronea szállitotta volna át nevét az utókorra.

Pedig a lelkesitő példa s az inger a versenyre csak egy lépésre volt hozzá. Tősszomszédja *Attica*, melynek határai három oldalon a tenger hullámaiba fultak, aránylag sokkal kevesebbet nyert a természettől, s ámbár a marathoni sikságon hatvan szemmel fizetett egyért a rengő kalász, a Pentelik gyönyörü márványa, a Hymette zamatos méze, s a laurioni ezüstbányák kincsei pedig, mik 20,000 embernek adtak Athén fénykorában munkát — messze földön ismert és irigyelt előnyök voltak: a tartomány tulnyomó része kopár lévén, nagy embereinek hosszu sora s a polgárok bámulatos szorgalma és dicsvágya nélkül aligha emelkedett volna oly fokára a tökélynek, mely tulragyogta és ámulatba ejtette a kortársakat s utolérhetlen mintákkal és kimerithetlen tanulságokkal csodálatra készti és hálára kötelezi még a késő századok tudvágyó és tettszomjas nemzedékeit is.

Záradékul még egy piczi államról kell megemlékeznünk, *Megaráról*, mely Corint és Athén közé szorulván, nagyra nem vihette ugyan, de az-

által, hogy a corinthi szoros* mellett mintegy őre volt e hidnak, melyet Pindar szerint maga a természet épitett két tenger fölé, hogy Görögország közép és déli részét összekösse — sok bajba és vitába belérántatott, s csak nagy ügygyel bajjal birta függetlenségét föntartani.

A Görögországot környező vagy sorsával egybefont s részint egyedül álló, részint csoportokba olvadó szigetek közől emlitésre méltó: Atticától keletre *Euboea*, Athén magtára; nyugatra *Salamis* és *Aegina*, mely egyidőben vetélytársát, Athént is homályba boritá, de utóbb Themistokles által ugy pocsékká tétetett, hogy soha többé lábra nem állhatott . . . Az aegei tenger északi részén a sporadok, lejebb a cycladok usztak; utóbbiak közől leginkább kivált a Bachusnak szentelt, fölötte termékeny *Naxos*, a páratlan fehér márványaért fölkapott és igen keresett *Paros*, s *Delos*, Apollo szülőhelye, ahová az athéniek évenként egy, a szigeten tartandó játékokhoz szükséges minden holmival megrakott hajót küldtek, s melynek tisztaságát annyira féltették, hogy kiásatván a föld alól a hullák, a terhes nők és halottak azon tul a Rheneia nevü szomszédos kis szigetre szállittattak, nehogy Delost születés- vagy halál eset fertőztesse meg. Maguk a persák

* E szoros, nevének igazolása végett, egy helyütt ugy összehuzódik, hogy alig 4—5 kilométer széles. Ép azért többször megesett, hogy a hajókat egyik tengerről a másikra szárazon vitték át rajta, Periander, Demetrius, Poliorcetes, Caesar, Nero pedig megpróbálták átmetszeni, de mindig dugába dőlt vállalatuk.

sem mertek daczolni e varázszsal, s háromszáz talentumot ajándékoztak a kiváltságos szent szigetnek, mig a görögök itt tartották közgyüléseiket, s aki ide menekült, a nap isten oltalma alatt nagyobb biztonságban volt, akár a legmagasb bástyák vagy legerősb tornyok mögött . . . A sporadok főpontjai valának: *Rhodiscos*, *Chios*, *Samos*, *Lesbos* (Sapho és Alcaeus költők hazája) és *Lemnos*, a hol a legjobb bor termett s a férjeik hűtlenségén felbőszült nők legyilkolván ezeket, női kormányt alakitottak, melynek csak az argonauták megérkezése szakitott véget. Az ioni tengerben nevezetesb volt: *Zacynthus*, *Cephalonia*, *Ithaca*, Ulysses hazája, *Leucadia*, becses fehér márványbányákkal, és *Corcyra* (Corfu), főoka a peloponesusi háborunak, melyben százhusz hadihajóval vett részt. A földközi tengeren és elszigetelve állóttak: *Cyprus* és *Kréta*, mindketten már terjedelmöknél fogva is jelentékenyek, s amaz Venusnak szentelve, ez Jupiter hazája, s bölcsője és kiindulási pontja a görög műveltségnek, amenynyiben itt keletkezett és virágzott az első rendezett görög állam.

Az ókorban egyetlen nép sem alapitott annyi gyarmatot, mint a görög. Kis-Ázsiától a fekete tenger legtávolibb vidékeig, a Nilustól a balti tengerig s nyugatnak Spanyolország és Gallia déli partjaiig s az afrikai Cyreneig mindenűvé elhatott, s mindenütt fészket rakott egy-egy görög raj és telep, ahol az «ifjuság kalandokat, a kalmár kincseket, a legyőzöttek nyugalmat» ke-

restek s többnyire találtak is, mig egyik-másik állam fölösleges vagy nyugtalan polgárait helyezte át oda.

Az anyaország cserében, az anyagi haszontól eltekintve számos kitünőséget is kapott e gyarmatokból; igy Hallicarnassból *Herodotot,* Cosból *Apellest* és *Hippocratest*, Joniából *Homért*, Miletből *Thalest*, Samosból *Pythagorast*, Colophonból *Xenophont,* Teosból *Anacreont* stb. Az épitészet a gyarmatokban teremté a jóni és dóri oszloprendet; Athén hires bölcsészei pedig, (köztök Socrates) tudományukat jóni mestereknek köszönhették.

III.

Görögország őslakói állitólag a károk, legelek, kuretek, s mint futólagosan már érintők: a pelasgok valának. — Ámbár ez utóbbiak a hellenek egy rokonárnyalatának tekinthetők, s a görög faj a benszülött czímre csakis e rokonság révén tarthat igényt, — a görög monda azon felül, hogy néhány előkelő város (Mycene, Tyrius, Argos, Sycion, Orchomenos) s az óriási cyclops falak nekik köszönheték lételöket, minden egyéb érdemet eltagad tőlök, s miveltsége első csiráit inkább idegenekre s nevezetesen három egyénre: Cecrops-, Cadmus- és Danausra viszi vissza.

Cecrops, akit egy polgárháboru zavart el hazulról, Egyptomból, állitólag 1580 évvel K. e.

jött néhány társával Attikába, s összegyüjtvén az erdőben tanyázó, félvad lakosokat — tizenkét várost alapitott; meghonositá a földmüvelést; házassági és temetési szertartásokat hozott be; s az egyéni erőszak fékezése s a társadalmi rend biztositása végett Areopagot, vagyis biróságot szervezett, mely a pörlekedő felek közt igazságot tett, a kihágásokra és visszaélésekre pedig megfelelő büntetéseket szabott.

Cadmus, phoeniciai királyfi, apja, Agenor megbizásából elrabolt nővére Europa keresésére indulván 1314 táján vetődött görög földre s tanácsot kért a delphosi jósdától: merre forditsa innen szekere rúdját, hogy Europa nyomába akadhasson? «Soh se keresd, felelt az istenség. Kövesd inkább a tehenet, melyre nem soká bukkanni fogsz, s ahol az megállapodik, ott üsd föl te is sátorfádat». A tehén Boeotiába kalauzolta a jövevényt, egy forráshoz, melyet tűzokádó sárkány őrzött. Cadmus megölte e szörnyeteget s fogait szerteszórta a földön, de ekkor uj csoda történt; a fogak fegyveres alakokká változtak, akik dühösen rontottak egymásra s addig-addig vagdalkoztak, mig számuk ötre olvadt, kiknek segélyével Cadmus Cadmeat épitette. A thebai leghiresb öt család e sárkányfogból lett öt vitézt tisztelte őseiül.

Cadmus utódaira szomoru sors várakozott. Gyermekei közől Geathé-et a Bachusok tépték szét; Acteont Diana, amiért fürdés közben rálesett, szarvassá változtatta s saját kutyái által halálra maratta; Semelet, Jupiter kedvesét pedig,

aki asszonyi kiváncsiságból magasrangu imádóját teljes fényében, a villámok és menydörgés közepette óhajtá látni, égi tűz emésztette föl, de szive alatt rejlő magzata: Bachus — Jupiter kezétől szerencsésen megmenekült . . .

Egy későbbi utód, Laios thebai király azon furcsa jóslatban részesült, hogy Jocasse nejétől született fia, kit dagadt lába miatt Oedipusnak hivtak, őt megölni s anyját nőülvenni fogja. A végzetes poronty e miatt Cytheron hegyén kitétetett, de valaki fölszedte s Corintba vitte, ahol Polybus király megszánta és fölnevelte. Értesülvén a gyászos jóslatról, a szegény fiu világgá vándorolt, de balsorsa épen Thebába vezérlé, s az első ember, akivel ott találkozott és összezörrent, s akit ifju hevében főbe is kollintott, saját apja volt. Megfejtvén a Sphinx talányát, jutalmul az özvegy királynét, tehát anyját kapta nőül, s mikor aztán e kettős bűne kisült, annyira elkeseredett, hogy megátkozván ugy önmagát, mint e természetellenes házasságból született fiait — sajátkezüleg kivájta szemeit, leánya, Antigone vezetése alatt elbujdosott, s Attikában, ahol Theseus részvéte födelet és nyughelyet juttatott neki, nem sokára elhunyt. Két fián, Eteoclesen és Polynicesen fogott az apai átok. Összevesztek s az emiatt támadt háboruban lándzsáikkal körösztül döfték egymást.

Danaus, miként Cecrops, szintén egyptomi és földönfutó volt, aki fejedelmi bátyja haragja elől ötven leányával együtt megszökvén, Argolis-

ban telepedett le. Ugy látszik: bátyja nem ok nélkül neheztelt rá, mert a monda szerént Danaus mind az ötven lányát egy nap házasitván ki, parancsára a fiatal asszonyok még a nászéjen meggyilkolták férjeiket. Az alvilágban azzal bűnhödtek aztán, hogy egynek kivételével, aki nem bántotta férjét, — egy feneketlen hordó mellé állittattak, melyet mindaddig töltegetniök kellett, mig egészen meg nem telik.

A tizennegyedik század végén, állitja a hagyomány, ismét jött keletről egy királyfi, Pelops, akinek multja és családja még az előbbiekénél is gazdagabb és regényesb anyagot nyujtott a költészetnek.

Pelops apja, Tantalus volt, Phrigia uralkodója, akit az istenek egyszer látogatásukkal tiszteltek meg, de a ki a leereszkedést ugy viszonozta, hogy mindentudóságukat próbára teendő, saját magzatát tálalta eléjök. Jupiter észrevette a kegyetlen cselt, s a bűnöst az alvilágba lökte és egy sziklához lánczoltatta, az örök éhség és szomjuság borzasztó kinjainak növelésére feje fölé gyümölcsterhelt ágat, lábaihoz üde vizü csermelyt varázsolván, — a darabokra szeldelt Pelopsot pedig föltámasztá.

Csak az volt a bökkenő, hogy Ceres istennő, akitől ép akkor rabolták el leányát Proserpinát, szive bánatában nem igen ügyelvén arra, mi van a tányéron, bekapott és lenyelt egy darabot, s igy a szegény Pelops csonka marad, ha Jupiter mindenhatósága a hiányzó részt egy elefántcsont-

ból készült oly mesterséges vállal nem pótolja, melynek puszta érintése minden betegséget meggyógyitván, jóval többet ért a réginél is. Pelops utóbb Elisbe került s itt sok más versenytárssal a szép királyleány, Hippodamie kezéért jelenkezett. Oenomanos király, akinek a jósda azt jelezte, hogy veje által fog kimulni, ugy rázta le nyakáról a kérőket, hogy versenykocsizásra szólitá föl őket, s mivel az ő lovainak nem volt párjok a kerek földön, a veszélyes kérők mind kidőltek és elpusztultak. Pelops kifogott rajta. Némelyek szerint azért, mert Neptun egy aranykocsit és szárnyas paripákat ajándékozott neki, mások szerint, mert megvesztegette az udvari főkocsist, hogy szedje ki a kerékszögeket — elég az hozzá hogy Oenomanos szekere ezuttal fölfordult, s ő maga kitörvén a nyakát az istenek akarata betölt . . . Sajnos, hogy a kegy, amiben Pelopsot részelteték, nem terjedt ki utódaira is. Fiai: Atreus és Thyestes a danaidákkal összeházasodván — nagy hatalomra vergődtek ugyan a félszigeten, mely innen fogva Peloponesusnak neveztetett, de nevökhöz és szereplésökhöz egyszersmind bűnök és csapások hosszu sora tapadt. Thyestes például meggyalázta bátyját, mit ez akként torolt vissza, hogy öcscsét saját gyermekének hullájával vendégelte meg. Thyestes fia, Aegisth viszonzásul Agamemnont fojtotta meg, de szintén lakol, mert őt meg Orestes, Agamemnon árvája gyilkolja le, tulajdon édes anyjával együtt, aki a trójai háboruban távollévő férjét megunván hazavárni, szal-

maözvegységében Aegisth karjai közt keresett szórakozást.

A hellen nép képzelete és büszkesége, mely a Nilus mellé és Phoenicziába, s jobbára trónok árnyékába helyezte polgárosodása első tényezőit — származását illetőleg még hiubbnak s nemzeti hőseivel szemben még leleményesbnek mutatkozik.

A görög nép törzsapja: Hellen tudniillik egyenes ágon istenek ivadéka, unokája lévén Prometheusnak, a Titánnak, aki viszont Uranostól vagyis az égtől eredt, s sárból emberi alakot gyurván a mennyei szikrában életet és szellemet lehelt belé. Jupiter az isteni szikrával üzött e visszaélésért a merész tolvajt, igazabban sikkasztót a Kaukazus egyik sziklájához bilincselteté, s társul egy keselyüt adott neki, mely éles csőrével szüntelen gyötörte és marczangolta a mozdulni sem képes tehetetlen foglyot . . . A főfőisten haragja később a vakmerő titán nagy művét, az emberi nemet is el akarta törülni a föld szinéről, ámde Prometheus fia, Deukalion, aki apja lángeszét nem hiában örökölte, — hajót rögtönzött, s mikor az ég csatornái megnyiltak, s a megdagadt folyók és tavak medreikből kitörve mindent elboritottak és elnyeltek — Deukalion és veje Pyrrha nyugodtan nézték a pusztulást a bárkából, mely vigan lebegett a hullámokon s kilenczed napra a Parnasz ormán megfeneklett . . . Leapadván a viz, a megmenekült házaspár is kiszállt, s Delphibe zarándokolt tanácsot kérni a jósdától a

további teendőkre nézve. A válasz: szedjék föl az utjokbaeső köveket s hányják a hátok mögé — első pillanatban kissé különösnek tetszett, hanem azért engedelmeskedtek, s ime — minden egyes kőből megannyi élő lény lett, és pedig a — Deukalion köveiből férfiak, a Pyrrhaéiból hölgyek. A puszta föld igy hamarjában ujból megnépesült, s mig Deukalion fia *Hellen* az egész görög fajnak, gyermekei: *Aeolus* és *Doros*, és unokái: *Jon* és *Achaeus* az egyes törzseknek adtak létet és nevet.

Az achivok eleinte Argosban és Laconiában laktak, de később a dórok által szorongattatván, a rólok Achajának keresztelt tartományban vonták meg magukat. Főhőseik: Agamemnon és Menelaus.

Az aeolok Közép-Görögország egy részében s Thessalliában és Elisben éltek. Hőseik közől leginkább kitüntek: Achilles, Philoctète, Ulysses, Nestor és Ajax.

A dórok végre és a jónok némi csekély időt leszámitva, amit az előbbiek a Parnass tövében töltöttek, — Peloponesust és Attikát birták, s miután lassanként két hatalmas központ: Sparta és Athén köré csoportosultak, tetteikkel és alkotásaikkal örök életet és dicsőséget vivtak ki maguknak és a görög névnek.

Minden egyes törzsnek és államnak már a legrégibb multban külön élete és hatásköre lévén, több kevesebb mondája és hőse is van mindanynyinak, de mi itt csak néhányat fogunk ismertetni, és pedig azok közől, akik jelességeik miatt

mintegy közös nemzeti hősökké váltak s ilyenek gyanánt átalán ünnepeltettek.

Perseussal kezdjük, aki Danaus véréből eredt, s akinek anyját Danaét a szerelmes Jupiter aranyeső képében hóditotta meg. Danae apjának Acrisios argosi fejedelemnek nem igen volt, de nem is igen lehetett inyére a megtiszteltetés, ami házát a jupiteri látogatás s annak természetes következményei által érte, minthogy a jósda szerint koronájától és életétől unokája volt őt megfosztandó; — alig született meg tehát a kis Perseus, rögtön rátette a kezét s anyjostul egy ládába zárva a tenger kényére bizta . . . A végzetes ládát, mely fölött Jupiter szeme őrködött, sértetlenül ringatták és vitték tova a hullámok egész Seriphos szigetéig, ahol kihalászták, s miután váratlan tartalma hamar közhirré lett — a csecsemőt, mint afféle istenek ajándékát, maga a király fogadta örökbe és nevelte föl ember számba . . .

Nem sejté a jámbor, hogy saját vesztére teszi. Az ifju Persens, akinek Pluto oly sisakot ajándékozott, mely láthatlanná tette, Minerva viszont pajzsát, Mercur meg szárnyait kölcsönözte oda, miután legyőzte a Gorgo nevü szörnyet, melytől mindenki megkövült, aki rápillantott, —levágta a kigyófürtü Medusa-főt s fölpattanva a Gorgo véréből született Pegazusra, keresztül kasul gázolt mindenen s kurtán végzett mindenkivel, aki utjába akadályokat görditeni vagy vele ellenkezni merészkedett.

Atlas, mauritani királyt például, aki a hivat-

lan vendégnek ajtó mögött mutatott helyet, a Medusa fővel pillanat alatt kővé változtatta. Hasonlóul járt Andromeda nagybátyja, mikor erőszakkal készült meggátolni, hogy huga, akit Perseus szabaditott ki egy sárkány körmei közől — ezzel egybekeljen. S ez volt sorsa a seriphosi királynak is, mivel Davalt, fogadott fia édes anyját kényszeritni akarta, hogy feleségül hozzá menjen . . . A vitéz Perseus már most pihenni óhajtván babérjain, visszaadta az isteneknek a kölcsönbe nyert holmit s visszatért ősei tűzhelyéhez, itt azonban játékközben egy eltévedt dárda által a jóslat értelmében nagyapja gyilkosa lett. Nehogy e gyászos véletlen szándékosnak tessék, visszautasitá a néki járó uraságot, Argosba költözött, s a cyclopsok közreműködése mellett Mycaenet alapitá, igazságosan és bölcsen uralkodván, mig Acrisios fia, — aki apját megboszulni vágyott, rajt ütött s a más világra küldte.

Perseusnál jóval népszerübb, de különb hős is volt Hercules, akit az egész görög nép osztatlanul és büszkén vallott magáénak. A kósza hir ráfogta Jupiterre, hogy Hercules szintén az ő fia, miért is méltán boszankodó hitves társa, Juno két termetes kigyót küldött a csecsemő megfojtására. A bölcsőben fekvő kis Herkules nem ijjedt meg a gonosz vendégektől. Hideg vérrel torkon ragadta s piczi kacsóinak egy szoritásával megfojtá mindkét kigyót. E bátorság és Pallas kérései meginditák Junot, aki bocsánata jeléül s hogy halhatatlanná legyen, saját emlőit nyujtá a cso-

dagyermeknek, — a mokány kis jószág azonban oly erősen belélharapott, hogy a tej egész az égig fecsesent s egy hosszu fehér vonal alakjában (tejut) örökre ottragadt a csillagok közt.

Herkules utóbb lelkileg és erkölcsileg ép ily ritka erőt tanusitott. Suhanczkorában Venus és Minerva, a Kéj és az Erény megjelenvén előtte összes csábjaik kifejtése után — fölhivták, hogy — válaszszon? melyiköknek akarja szentelni napjait és tehetségeit? ő — Minerva szolgálatába szegődött s azonnal hozzálátott azon számtalan hőstetthez, amikért a közönséges halandók sorából a félistenek közé emelte őt nemzetének csodálattal vegyes kegyelete, az Olympus lakói pedig nemcsak fölvették társaságukba, de ráadásul az örökifju Hebét rendelték oldala mellé feleségül.

Hercules nagyszerü vállalatainak egyik támasza volt s igy dicsőségében is méltán osztozott Theseus, az athéni állam tulajdonképi alapitója. Már tizenhatéves korában elhengeritett helyéről egy roppant sziklát, mely alá atyja Aegeus fegyvereit rejté; aztán világgá indult megfogadván, hogy vagy nem, vagy dicssugárral homloka körül fog szülőföldére visszatérni. Argolisban ez időtájt négy óriáserejü rabló garázdálkodott. Egyik: Sinuis, két ellentétes galyhoz köté áldozatait, és elbocsátván az ágakat, gyönyörrel nézte, amint a test izekre szakittatott. A másik: Sciron szirttetőre czipelte s onnan letaszitá a mélybe, akit csak elfoghatott. A harmadik: Cercyon birkózni kényszerité s viadal közben fojtá meg az

utasokat. Végre a negyedik: Procrustes egy általa készitett ágyba fektette foglyait s aki hosszabb volt: abból levágott egy darabot; aki rövidebb, azt iszonyu kinok közt mindaddig huzogatta és nyujtogatta, mig beléillett az átkos nyoszolyába. Theseus mind a négyet agyonverte, s a megszabaditott nép áldásai és tapsai közt tért vissza Athenébe.

Most itt is talált magához illó munkát. Apja alatt veszélyes vetélytársak miatt ingott-bingott a trónus: ezt megszilárditotta; a marathoni dus vetéseket egy óriási bika gázolta le és zárta el tulajdonosaik elől: azt agyonsujtotta, s mivel Athén évenként hét ifjut és hét szüzet tartozott Krétába küldeni a Minataurus szörnynek, mely a Daedalus által épitett ezer üregü és nyilásu labyrinthben várta és emésztette föl e keserves véradót, Theseus ajánlkozott, hogy ezuttal az egyik áldozat ő szeretne lenni. Óhaja teljesült. Az ifju hős vigan kelt utra mélyen levert és övéiktől előre siratott és gyászolt társaival; derülten kötött ki a szigeten, s miután a krétai fejedelem leányától Ariadnétól egy bűvös gombolyagot kapott, merészül behatolt a tömkelegbe s egy csapással leterité az éhes szörnyeteget. A gombolyag fonala pontosan jelezvén a szabadba vivő utat, könnyen eligazodhatott s gyorsan visszatérhetett ismét a kettős csodán egyaránt ámuló-bámuló, s már most szintén vig és derült, mert a bizonyos halál torkából egyszersmindenkorra megváltott kisérethez . . . Aegeus király egy szirtfokon leste az

athéni hajó érkezését, s mikor észrevette a fekete vitorlát, melyet Theseus elfeledett mással fölcserélni — a tengerbe ugrott, mely e baleset emlékeül nyerte és viselte azontul aegei tenger czímét.

Theseus a nép örömzaja között ült be az üres trónba, s bölcs törvényei és jeles kormánya által fölvirult az ország, de e csöndes tevékenység veszélytelen dicsősége nem elégithette ki az ő tettszomjas lelkületét . . . uj kalandok után indult, s többek közt Proserpinát az alvilágból kiragadni vállalkozott; azonban maga is ott ragadt s két éven körösztül senyvedt a Tartarus fenekén, mig Herkules világrenditő buzogánya utat nyitott neki a menekülésre. Athéni palotájában ezalatt fölfordult a világ. Neje, Phaedra belészeretett fiába Hyppolitba, s mivel ez visszaborzadt e gyalázatos viszonytól — a fajtalan asszony a halottnak vélt s váratlanul visszajött Theseusnál saját bűnös czélzatait a szegény fiura kente. A hevesvérü Theseus ahelyett hogy végére járt volna e szörnyü vádnak, megátkozta Hyppolitot, s fővédnökét, Neptunt hivta föl boszuállóul, aki elég gyönge és részrehajtó volt meghallgatni ez oktalan és jogtalan kivánságot, s mikor a királyfi legközelebb a tengerparton kocsizott, egy undok állat magasodott ki a hullámokból, a lovak megbokrosodtak s maguk közé rántva Hyppolitot, a gyeplő száránál fogva vadiramban vonszolták magukkal hegyen völgyön körösztül ifju roncsolt tetemeit. Theseus késő bánata nem üthette helyre a hibát; az athéni nép elfordult tőle, majd el is

üzte, egy tengeri zivatar pedig Scyros szigetére veté, melynek királya csel által oltotta ki jobb és szebb végre érdemes tettdus életét. Hamvait később Cimon Athénba szállitotta.

Idő és érdek fokról-fokra közelebb hozván egymáshoz az embereket és államokat, a nagyobb szabásu hősies vállalkozások társas jelleget öltenek föl. Igy keletkezett a hét vezér, majd ezek fiai: az ugynevezett Epigonok harcza Thebae ellen; igy az argonauták utja s a valamennyinél hiresb trójai háboru, melynél a szétforgácsolt görög erő először egyesült egy közös nemzeti nagy czélban.

Az Argonanták utjának ez rövid története; Athamas, Jolcos királya, második nejének, Cadmus leányának ösztönzésére első házasságából származó gyermekeit: Phryxust és Hellét föl akarván áldozni Zeusnak, anyjok Nephele egy aranykost küld, mely a mostoha gyülölete elől Kelet felé röpiti a testvéreket. Helle utközben a róla nevezett tengerbe (Hellespont) bukik, Phryxus ellenben szerencsésen eljut Colchisba, hol a kost a napistennek föláldozza, gyapját pedig a szentelt berek egyik fájára függeszti. A Jolcos fölötti uralom ez arany gyapju bírtokától függvén, Jason eltökéli magát, hogy megkeriti a drága czikket s miután Görögország legnevesb hősei: Castor és Pollux, Theseus, Orpheus, Herkules társakul szegődnek, egy öblös hajón, melynek árbocza a dodonai szent erdőben vágatván szintén jósol — Colchisba vitorlázik, leszurja Aentes király leányának, a hollómáju Medeának segé-

lyével a gyapju mellett őrködő óriás sárkányt, s tömérdek kaland és viszontagság után visszahozza a mesés kincset hazájába.

A trójai háboru okául a monda a Pelopidák családi gyülöletét emliti Trója ellen. Ugyanis Priamus trójai fejedelem fia: Páris többideig szivesen látott vendége lévén Menelaus spartai királynak, köszönet fejében ennek szép nejét, Helenát elcsábitja és megszökteti. Menelaus és fivére Agamemnon, Mikene királya boszura hivják föl az összes görög törzseket, melyek a vendégjogon s a görög néven ejtett rut sérelem megtorlása végett 1186 hajón Aulisban gyülnek össze s Agamemnont választják vezérökké. Az alvezérek közt hiresbek valának: Ulysses Ithaca fejedelme; a bölcs Nestor Pylosból; a két Ajax, egyik Locrisból, a másik Salamisból; Idomeneus Krétából, s a mindannyinál vitézebb és jelesb Achilles, Peleus, Phtia királyának fia Thessaliából, kit anyja Thetis, hogy sérthetlen legyen, sarkánál fogva a Styx vizébe mártott. A trójai táborban kiválóbb névvel birtak: Hektor, Priamus, Aeneas, Anchises fia, Sarpedon és Glaucus Lyciából. A háboru tiz évig (1193—1183) tartott, mely idő alatt a legbátrabbak mindkét részen elhullottak. Maga Achilles is, aki barátja, Patroclus halála miatt annyira tűzbejött, hogy nem csupán megölte, de szekeréhez kötözve a bástyák körül vonszolta a földön a vitéz Hektort, Páris nyilától sebezhető sarkán találva kimult. A hosszu ostromnak végre is Ulysses ravaszsága vetett véget. Az ő tanácsára

a görögök egy rengeteg falovat épitettek, melynek szétnyiló gyomrában egy csapat java vitéz kényelmesen elfért. Aztán visszavonulást szinleltek, még pedig oly ügyesen, hogy a fölültetett trójai nép mámoros örömmel czipelte be a városba Palladium gyanánt a végzetes falovat, melyből a görög hősök éjjel szép csöndesen kimásztak, s fölnyitván a város roszul őrzött kapuit, beözönlő társaikkal mészárolni kezdék — a mély álomba merült védtelen trójaikat. Az ősz Priamus az oltárnál öletett meg; a város fölgyujtatott, az élve elfogottak rabszolgákká lőnek. — Csak néhányan, köztök Aeneas, hátán apjával Anchisessel, kerülték el — jókor kereket oldván, az éj védleple alatt a romlást . . . Homér halhatatlan művének, az Iliasnak érdekes tartalmát a fönebbi monda képezi. Másik szintén jeles hősköltményében, az Odysseiában a hazatérő hősök, különösen Ulysses viszontagságai vannak följegyezve. Agamemnon visszajövén, hűtlen neje mellett uj férjet, rokonát Aegisthust leli. Mindamellett jól fogadják, lakomát rendeznek tiszteletére, de mikor a saját házában vendég kissé sokat élvez a jóból, a gyáva Aegisthus orozva megrohanja s elteszi láb alól. A gaz lator már most nyugodtan és gondtalanul bitorolhatná az uraságot, ha áldozatát nem lenne, aki megtorolja. Van. Agamemnon délczeg fia Orestes boszut áll atyjáért; megöli Aegisthust, sőt fájdalmától és haragjától elragadtatván — mert anyját bűnrészesnek hiszi, neki sem kegyelmez, leszurja, s az-

tán egy a szerencsétlenségben is hű barát, Pylades kiséretében koldusként bujdosik, mig Athen ben az areopag, Pallas Athene istennő fölmentő szavazatához alkalmazkodva, őt a vérbűn alól föloldozza . . . Menelaus, a spártai király csak nyolcz évi bolyongás után térhet vissza hazájába. Még tovább hányódik-vetődik Ulysses, kinek nejét Penelopét azalatt arczátlan kérők ostromolják, vagyonát eldőzsölik, s talán trónusától is, nejétől is elütik, ha az okos és hű asszony azzal nem bolonditaná, hogy akkor fog közülök választani, mikor himzésével, melyhez réges-régen kezdett, teljesen elkészül. Minthogy éjjel titkon mindig fölbontja, amit nappal végez, a munka sehogy sem halad, s a tiz évi távollét után visszatérő Ulisses még egy csomóban éri, s fia, Telemach segélyével egy szálig elpusztitja a háztűznézés ürügye alatt az ő rovására élősködő és dorbézoló vendégeket.

IV.

A tarkabarka mondák utolsó lánczszeme s a kalandos vállalatok mint egy utójátéka gyanánt a Heraclidák betörését a Peloponnesusba emliti a hagyomány.

Okot e betörésre állitólag a Mycaenei trónbitorló Eurysthes nyujtott, aki megfeledkezvén a Herkules által Jupiter parancsából neki tett jelentékeny szolgálatokról, a nagy hős árváit nem

csupán udvarától, de a félszigetről is elüldözte. A szerencsétlen ifjak, halhatatlan apjok hű barátja és támasza Theseushoz futottak Attikába, s midőn a kérlelhetlen zsarnok zord haragja ide is elkisérte, s mert Theseus szép szerivel ki nem adta, fegyverrel készült kicsikarni őket — Hercules idősb fia Hyllus egy attikai segélyhaddal a korinthusi szoroshoz sietett, megütközött, s párbajban elejtvén ellenfelét — csaknem az egész félszigeten pusztitva zudult végig . . . Egy hirtelen támadt ragály megakasztá és megzavará a bátor hóditót . . . Kérdésére: mivel bántotta meg az isteneket? azt felelte a delphosi jósda: «Azzal, hogy a Végzet által kitüzött időpont előtt tért vissza családod a Peloponesusba!» . . . ily határozott válasz és kijelentés után Hyllus mit tehetett egyebet, mint takarodót fuvatni s a fegyverrel és vérrel szerzett birtokot ingyen átengedni előbbi gazdáinak.

Más versio szerint az ionok, achajok és arkadiaiak egyesült ereje tartóztatta föl Hyllust. Az ifju hős, kinek ereiben Hercules vére, szivében Hercules bátorsága lángolt, a számra tulnyomó, s helyzetileg is előnyben lévő ellenségnek azon ajánlatot tevé, hogy a fölösleges vérontás elkerülése végett kisebb mérvü párviadal döntse el: «melyik fél mellett van az istenek rokonszenve?» s ha a koczka neki vet vakot, családja és csapatjai elvonulnak s három nemzedéken körösztül egy Heraclida sem fogja betenni lábát a félszigetre. A párbaj megtörtént. Hyllus elesett, övéi

pedig azonnal visszatértek Attikába, a félsziget uralmát a Pelopidákra hagyván. A vak szerencse e családnak másként is fölvitte a dolgát . . . Laconia alapitójának. Lacedaemonnak, a Zeus és Taygete fiának egy késő unokája: Tyndareus, miután fiörökösei: Castor és Pollux a csillagok közé lőnek igtatva — leányait: Helenát és Clytemnestrát két Pelopidához: Menelaushoz és Agamemnonhoz adta nőűl, s ámbár e kettős frigy elég balul ütött ki a házastársakra nézve, — Laconia és Mycene birtoka s ezzel a tulsuly és fönhatóság a Poleponesus nagyobb része fölött a család, s nevezetesen az anyagyilkos Orestes kezén maradt s róla fiára, Tissaménesre szállott . . . A Heraclidáknak, akik időközben Attikából Dórisba költöztek, ekkor ötlött eszébe, hogy a Hyllus-féle «három nemzedék» lejárt, s mivel a tulságosan fölszaporodott dórok is ép ekkor néztek körül: nincs-e valahol a nagyvilágban a szükké vált ősi fészeknél tágasb és kényelmesb hely az ő számukra — Hyllus három utódának: Temenus, Chresphontes, és Aristodemusnak könnyü volt Katót a tánczba vinni vagyis rábeszélni az ősük, Hercules iránt különben is sok hálával tartozó dórokat, hogy vagy 20,000-en hozzájuk csatlakozzanak s vezérletök alatt a félszigeten uj hazát alapitni iparkodjanak . . . A szerencse ezuttal jobban kedvezett a Heraclidák terveinek. Tissaménes és szövetségesei legyőzettek, s a közös zsákmány fölosztásánál Temenusnak Argos, Chresphontesnek Messene, a hadjárat folytában

elhunyt Aristodemus fiainak Proclesnek és Eurysthenesnek pedig Laconia jutott. Ez utóbbit teljesen leigázni legtöbb bajjal járt. Egyetlen város: Amyclae évekig daczolt és harczolt az idegen járom ellen, s a dórok kénytelen voltak «az Eurotas folyó jobb partján, a Taygetes hegy tövében táborba szállani, mely öt részből állott s csirája lett és alapja ha igaz — a később öt faluból egyesitett Sparta városának . . . Laconia uj urai megegyeztek, hogy a főhatalmat utódaik közösen fogják gyakorolni. s noha a példabeszéd: Közös lónak turós a háta, itt is igaznak bizonyult, s az egyenjogu két család örökös herczehurczái véres és végtelen polgárháborukba taszitták az államot, — tény, hogy a Proclidák és az Eyristhenes fiáról Agisról elnevezett Agidák kilencz századon körösztül uralkodtak, s hogy Sparta még Agis alatt kezdé meghóditni a nyilt tartományon kivül azon száz várost vagy falut, melyek miatt Laconia Hecatompolisnak is nevezteték.

Az uj állam berendezése is uj és sajátszerü vala. Messenéből és Argosból a dórok kiüzték a benszülött lakosokat; Laconiában megtürték, de megfoszták mindennemü politikai és polgári jogoktól őket. Voltak ezek közt, akik hamar belétörődtek a lealázó helyzetbe s mert évi adó mellett szabadon birhatták, csöndes béketüréssel művelték tovább földjeiket. Mások föllázadtak, de leverettek, s mivel a fölkelés élén Helos városa küzdött — földig leromboltatott s lakói a

többi lázadóval együtt örök rabszolgaságra kárhoztattak . . .

Az események ily alakulása és fejlődése nyomán Laconia népessége három elemre vagy osztályra szakadt. A hóditó dórok képezék az uralkodó s polgári jogokkal egyedül fölruházott osztályt, a spartai név kiváltsága és dicsősége szintén kizárólag az övék lévén; a benszülöttek ellenben két csoportba kerültek, melyek egyike megtartva a lacedemon czímet engedelmessége jutalmául, legalább bizonyos emberi jogokat élvezhetett, tett, mig a másik, a heloták nagy tömege szabadságával még ezeket is elvesztette. Minthogy a heloták kétannyian valának mint a lacedemonok s ezek ismét kétannyian mint a dórok, nagyon érthető, hogy utóbbiak egyik kezöket mindig a kardmarkolaton tartották s ahány ember, annyi katona vált soraikból.

A spartai állam ez önként fejlett szervezete azonban csak esetleges vala, s ha Lykurg a közés magánélettel elválhatlanul össze nem forrasztja, a későbbi zivatarok alatt bajosan állotta volna a sarat.

Mikor Lykurg a szintéren megjelent, hazáját és népét épen egy megrenditő polgárháboru válságos fordulatai izgatták és emésztették. Apja: Eunomos király, s bátyja: Polydectes mindketten áldozatává lettek e mozgalomnak, s mivel Polydectes magtalanul hunyt el, azt pedig hogy özvegyét más állapotban hagyta, senki sem tudhatta és tudta, a korona Lykurgusra nézett.

Sógornője ajánlkozott is, hogy elhajtja magzatát, ha aztán nőül veszi, de a szigoru erkölcsü Lykurg undorral lökte el magától a förtelmes asszonyt; nyilvánosságra hozta a kényes titkot, s megmentve igy az üres trónnak a jogszerü örököst, — s a jogszerü örökösnek az üres trónt, magának csak a gyám nehéz szerepét választotta.

Miért züllött el szülőföldéről? s valjon az özvegy gyülölete és a nagyok féltékenysége, vagy hogy a vágy világot látni s tapasztalatait hona s az ifju fejedelem Charilaus javára értékesiteni — tette-e évek hosszu során át bolyongóvá? nincs eléggé kideritve; a monda csak annyit állit, hogy bejárta Krétát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát, sőt egy későbbi toldalék szerint Indiát is, s mig az első helyen Tholesor költő Minos törvényeibe, Egyiptomban pedig a papok vallásos titkaikba avatták be, — Kis-Ázsiában Homér költeményein lelkesedni, Indiában a brahminok őskori bölcseségén ámulni és okulni nyilt számtalan alkalma és módjá.

Tizennyolcz esztendő mult el ily hontalan vándorlásban. Végre hazatért, s ha netán künn is megvillant már agyában a gondolat, hogy Spartában rendet és rendezett állapotokat teremt, a fölfordult világ, melyet visszatérve talált, bizonyára még megerősitette szándékában.

Merész tervét s a nagy reform főbb részleteit Lykurg először mégis csak barátaival közölte, s csak miután ezek helyeselték, sőt megkérdeztetvén a delphosi jósda, őt «Jupiter barátjának, tör-

vényeit viszont olyanoknak nyilvánitá, miknél különbekkel egyetlen ország sem dicsekedhetik» — terjeszté azokat a nép gyülekezete elé.. Hogy az első benyomás alig lesz kedvező s egyes szigorubb ujitásai nagy visszatetszést fognak szülni, Lykurg annyira érezte és sejtette, hogy párthiveivel együtt fegyveresen ment a gyülésbe.. a zivatar mindamellett is kitört... személyes ellenei s mindazok, kiknek érdekeit az uj alkotmány sértette, összeröffentek, neki estek, megugraszták s bizonyára agyon is verik, ha idején egy templomba menekülnie nem sikerült volna. Az egyik szemét dulakodás közben igy is kiütötték. De a baleset és a részvét, melyet átalán keltett, többet használt az ügynek, mint száz ékes beszéd vagy féltuczat delphosi oraculum. Lykurg inditványait a többség most fölkarolta, elfogadta s akármint kapálóztak és rugdalkoztak egyesek: gyakorlatilag is rögtön életbeléptette.

V.

A Lykurgféle alkotmány alapeszméjéhez és végczéljaihoz nem sok, egyes részeihez és intézkedéseihez ellenben annál több kétség fér. A hires törvényhozó, ugy látszik — nem nagy barátja volt az irott betünek, mert törvényeit erkölcsi mondatokba öntve élő szóval közölte honfitársaival. E bölcsesége, mely a gyors elterjedést és könnyü megértetést tetemesen előmozditotta — a siker másik föltételéről sem feledkezett meg, s ahelyett, hogy a külföldi minták becsét és rendeltetését

félreértve gyökerestül kiirtotta és fölforgatta volna a régit, inkább e mintákat és sokoldalu tapasztalatait igyekezett nemzetének jellemével, szokásaival, erkölcseivel összhangba hozni, s azt, ami eddig rosz volt: jóvá, ami jó: még jobbá változtatni.

Lykurg belátta, hogy annyi kül- és bel ellenség közepette, számilag is kicsiny népe hóditás által szerzett előnyeit és fölényét csak ugy őrizheti meg, ha — lélekben egygyé forr és olvad, testileg viszont megannyi hőssé edződik a kegyetlenségig szigoru nevelés által.

Hogy az elsőt elérje, gyakorlatilag megvalósitá, amit elméletben több század mulva igy fejezett ki egy római szónok (Cicero): «Salus reipublicae suprema lex esto».. A spartai alkotmányban az állam minden volt, az egyén: semmi, s mig amaz föltétlenül és korlátlanul rendelkezett ezzel a bölcsőtől a sirig, a legkiválóbb egyéni képesség és érdemért nemhogy rangbeli kitüntetés vagy anyagi jutalom járt volna, de még a dicsőséget is oly szűk marékkal mérték, hogy a Thermopylaenél elesett háromszáz hős hamvai fölé Sparta e rideg fölirattal állitott emlékkövet: «Ők teljesiték kötelességöket».

A spartai köz- és magánélet, a nevelés, házasság, kormányforma, s a politikai és polgári foglalkozás minden viszonyai és nyilatkozatai valóban ez egy tengely: a kötelesség fogalma körül forogtak; ez volt az iránytű, mely az államhajónak békében és háboruban egyaránt jelezte: merre kell haladnia? s melyet érinteni, megsérteni, vagy csak ignorálni is a legnagyobb vétségül tekinteték.

Ámbár Lykurg telivér aristokrata vala, s egy földijének, aki a demokraczia behozatalát tanácsolta, gúnyosan felelt: «Kezd meg tehát annak behozatalát előbb családodban» — a kötelességérzet kiindulási pontja és alapja gyanánt oly egyenlőséget teremtett Spartában, melyhez hasonlót másutt a világ azelőtt, de azóta sem látott. Másokkal szemben vagyis le- és kifelé

mindnyájan sok, egymás közt senki sem birt közülök bármi néven nevezendő előjogokkal; sőt még a birtok különbséget is megszüntette s ujolag fölosztván a közés magánvagyont, megengedte ugyan, hogy valaki saját részét végrendeletileg vagy adományozás utján másra ruházhassa, de adás-vevés utján szaporitni vagy fogyasztani azt keményen megtiltotta. Tagadhatlan tény, hogy csaknem az összes vagyon ily módon lassanként hétszáz család kezében torlódott össze, e gazdagságnak azonban az illetők nem sok hasznát vehették és vették.

A spartai polgárok nevelése, életmódja, hatásköre államilag szabályoztatván, teljesen egyöntetü és egyforma volt.

Az ujonszülött csecsemő, bárki volt is az apja, ha gyöngén vagy nyomorékul jött világra, nehogy inutile onus terrae, az állam alkalmatlan terhe váljék belőle — a Taygetus szikláiról a mélységbe hányatott. Ha ellenben épkézláb született, borban megfürészték s minden pólya vagy takaró nélkül apja pajzsába a lándzsa mellé helyezték, hogy legelső pillantása is fegyverekre essék, s igy fölavattassék «jövő hivatására». Hétéves korában kiragadtatván a család köréből, nyilvános oktatók felügyelete alá került, kik az egész spartai ifjuságot közösen s egy minta szerint nevelték, kivéve a királyok gyermekeit, kiknek szükséges tekintélye, ha esetleg a trónra jutnak vala, ez ifjukori pajtáskodás folytán csorbát szenvedett volna. — A spartai nevelés vezérelvét képezé: Mens sana in corpore sano — vagyis hozzászoktatni a testet éhséghez és fájdalomhoz, hőséghez és fagyhoz; az elmét élesitni, leleményességét lehetőleg kifejteni, s teljhatalmu urrá tenni azt a képzelet, sziv, s e veszélyes két tényező minden csábjai és gerjedelmei fölött. Örömtelen gyermekkorra sanyaru ifjuság következett, s ami a férfiunak és aggnak itt előjog és élvezet czimén jutott, másutt büntetés számba vétetett volna. A spartai gyerkőczék télen nyáron kopasz fővel, mezitelen karok és lábakkal, földre szegzett szemekkel s ke-

zeiket felöltőjök alá rejtve jártak-keltek, s feddés, dicséret és ütleg tisztán a tanitók önkényétől függött. Fölserdülvén, gyakran csikorgó hidegben is mezitelen tartoztak küzdeni, az Eurotasban fürödni s uton-utfélen ökölre és birokra kelni, hogy bátorságokat és ügyességöket fitogtassák... A koplalás e nevelési rendszerben szintén nem utolsó helyen állott, de kárpótlásul meg volt engedve a lopás, s ha ki tetten kapatott, nem azért lakolt, mert lopott, hanem azért, hogy ügyetlenül lopott és rajtérette magát. Egy spartai ficzkó egyszer állitólag egy rókát csent, s mert megcsipték, köpenye alá rejté. Biró elé kerülvén, makacsul tagadta a vádat, s noha a róka össze-vissza marta és marczangolta keblét, a nyakas tolvaj készebb volt elvérzeni, mint elárulni és bevallani tettét.

Huszéves korában katona vált az ifjuból s az maradt hatvanig; harminczadik évében polgár-jogot nyert s asszonyt hozhatott a házhoz. De a kettős minőségben az államérdek szigoru rendszabályokkal korlátozta ismét a szabad mozgást. A nős férfiak együtt háltak — szabad ég alatt — a többiekkel s csak lopva mehettek nejeikhez, mert ha e látogatást társaik észrevették, kigúnyolták. A magtalanság és nőtlenség egyforma szégyen volt. Dercydillas, a jeles hadvezér megjelenvén egyszer a szinházban, egy ifju nem kelt föl előtte, s midőn a vitéz harczos e tiszteletlenségen megütődni látszott, a tejfelesszáju suhancz a tömeg tapsai között szólott: «Neked nincsenek gyermekeid, kik nekem valaha e tiszteletet viszonozhatnák». Szép gyermekek nemzése végett Castor, Pollux, Apolló stb. arczképei függtek a szobák falain s Archidamus király birságot fizetett, amiért törpe termetü nőt vett el, Anaxandredesnek pedig hasonló számitásból el kellett válni első nejétől s mással egybekelni, noha az előbbi szülte neki és a hazának Leonidást.

A spartai polgárok együtt étkeztek, tizenöten egy-egy asztalnál, mely tölgyfából készült. Rendes táplá-

lékuk: kenyér, turó, füge és némi borból állott. Az áldozatbarmok husa az ifjaknak hagyatott; a korosb férfiak fekete levest kaptak, pörkölt lisztből gyurt tésztával. Dénes syrakuszi zsarnok megizlelvén a spartai ebédet, fitymálva szólt: «Jaj be silány étel!» «Hja! hiányzott belőle valami», jegyzé meg a szakács. «S mi lehet az?» kérdé kiváncsian Dénes. «Egy fürdés az Eurotas habjaiban s pár órai föl-alá futkozás e folyó partján, mint ahogy mi szoktuk» lőn a kategorikus válasz... A közös ebédekről a nők kizárattak, s mikor a diadalmasan hazatért Agis király nejével ohajtván ebédelni, a maga részének kiadatását kérte, elutasittatott. Egy uj tag fölvétele az asztalhoz szavazás utján történt, s ha a kenyérből gyurt golyócskák közt csak egy volt is laposra nyomva, az illető kosarat kapott. Ebédközben csak fontos tárgyakról társalogtak, aminthogy a spártai népet már az iskolában rászoktatták keveset beszélni s lehetőleg röviden fejezni ki magát. Innen a laconismus vagyis spártai beszédmód, melynek számos példáit jegyezte föl a történelem. A méd háboru alatt Xerxes fölszólitván a spártaiakat: tegyék le a fegyvert! »Jer magad értők!» válaszolák neki. Hosszu harcz után az athéneiek megsemmisitvén a Myndarus által vezérlett hajóhadat, a spartai tisztviselő ezt irá az ephoroknak: «A csata és Myndarus elveszett: gyorsan küldjetek élelmet és segélyt.» A borzasztó peloponesusi háboru végeztével Lysander csupán e szavakat irta: «Athéne elesett». A macedonoknak, kik hosszu levélben és unalmas okoskodással kértek Laconián szabad átmenetet, röviden válaszolák: «Nem». Leon király az iránt kérdeztetvén, minő kormányforma alatt legboldogabbak a népek, azt válaszolá: «Hol az alattvalók sem nem gazdagok, sem nem szegények; hol a becsületesség sok barátokat, a csalárdság egyet sem talál.» Az olympiai versenyezőkről pedig azt mondá: «Az lenne rájok nézve a legnagyobb dicsőség, ha ennyi fáradsággal az ellenségen nyertek volna győzelmet.» Egy athenei polgárnak,

ki a spartaiakat tudatlanoknak nevezé, felelé egy valaki: «Valóban azok vagyunk; mert egyedül mi nem tanultunk el tőletek semmiféle roszat.» Archidamidas kérdeztetvén, hányan volnának a spartaiak: «Épen elegendők, felelé, arra, hogy távol tartsák a gonoszokat». Egy király égig magasztalván Charilaus jóságát, a másik megjegyzé: «Az nem jó ember, ki csupán a gonoszok közt jó». Egy spartai Tissaphernes satrapához küldetvén, hogy Athene ellenében a spartaiak részére nyerje meg őt, két szóval végzé küldetését; s minthogy az athenei követek erre hosszas szónoklattal igyekeztek válaszolni, a spartai két külön, egy egyenes és egy görbe vonalt csinálva kezével, melyek azon egy pontba végződtek, mondá a satrapának: «Válaszsz.» Egy más küldöttnek, ki hosszu beszédben kért a spartaiaktól élelmi szereket, ezek válaszolák: «Az elejét már nem tudjuk, a közepét nem értjük, a vége nem tetszik». Ekkor a küldött üres zsákokkal térvén vissza a tanácsba, igy szólt: Töltsétek meg.»

A spartai konyha igénytelenségét még fölülmulta a ruházat, lakás stb. egyszerüsége. Lykurg, aki az aranyat és ezüstöt oly veszélyes keritőnek hitte, hogy pénzt is csak vasból veretett s minden nemesebb érczet kiküszöbölt a forgalomból, — a fényüzést és a szépművészeteket keményen kárhoztatta, megvetette, eltiltotta. A házak és butorok csupán fűrészszel és fejszével készülvén, nélkülöztek minden díszt és kényelmet; a spartai polgár testét pedig térden alulérő durva gyapjuköntös, e fölött szintoly durva köpeny, lábait vastag saru, fejét hengeralaku süveg födte, mely alól a hosszu haj mindkét felől a vállig lógott alá. E tulszerény öltözet méltó kiegészitését képezé egy jókora furkós bot, melyet csak akkor helyezett gazdája a sarokba, mikor a tanácsba ment.

A spartai nők nevelése, állapota, életmódja szigorban és szellemben megegyezett a férfiakéval. Minden gyöngédebb vonzalomnak, még a legszentebb érzésnek:

az anyai szeretetnek is háttérbe kellett vonulni és elnémulni az állami tekintetek-előtt. De nagyra is voltak aztán a férfias lelkülettel, mely őket ugyis mint hitveseket, ugyis mint anyákat minden másoktól megkülönböztette. Egy spartai nő kérdeztetvén, minő büntetés van szabva honában a házasságtörő feleségre? büszkén viszonzá: «Találkozhatik-e Spartában házasságtörő nő?» Egy másik, akinek egy idegen hölgy irigykedve mondá: «Ti vagytok az egyedüli nők, akik a férfiaknak parancsolni tudtok», ép ily büszkén felelt: «De csakis mi vagyunk egyedül, akik férfiakat szülünk»... Csatába induló fiának az anya e szókkal szokta átadni a pajzsot: «Vagy ezzel, vagy ezen!» (A sebesült vagy elesett vitézeket tudniillik pajzsaikon vitték el társaik a csatarendből.) Hirül adatván egy spartai anyának, hogy fia a csatatéren elhullt, fölkiáltott: «Jól tudtam, hogy halandót szültem», mig egy másik azon hirre, hogy fia csataközben elinalt, eléje sietett a hazatérőnek, megölte őt, könyörtelen lenézéssel mondván: «Eurotas vize nem szarvasok számára folyik». Hasonló esetben volt egy, ki azzal fogadta fiát, hogy: «Rosz hir szárnyal felőled, vagy az enyészszék, vagy te veszsz el mielőbb!» ellenben egy másik értesülvén, hogy fia makacsul védelmez egy veszélyes pontot: «Ha elesik, szólt — testvére foglalja el helyét». Egy anya a futár elé sietvén, azt kérdé: «Mi ujság?» «Szomoru ujság! fiaid egy szálig elhullottak». «Nem ezt kivánom én tudni, hanem hogy ki győzött?» «Sparta!» «No ugy siessünk hálát adni az isteneknek!»

Politikai tekintetben Lykurg keveset módositott a régin. Meghagyta a kettős dynasztiát, a királyság amugy is inkább sallang, mint tényleges hatalom lévén. Sokkal fontosb és befolyásosb volt a senatus, hatvan évet meghaladott, s élethosszáig választott huszonnyolcz taggal, kik a királyokkal egyetértve inditványozák és vitaták meg a törvényeket, miket a nép tetszés szerint elfogadhatott vagy elvethetett, — polgári és bűnügyek-

ben pedig még a királyok fölött is biráskodtak. A közgyüléseken, melyek rendesen ujhold idején tartattak — harmincz éven tullévő minden szabad ember és polgár szavazattal birt, s béke és háboru fölött a többség határozott; a másodrendü állami és vallási, – s a fejedelemre és tisztviselőkre vonatkozó ügyek pedig a királyok, tisztviselők s (utóbb) ephorokból álló kisebb gyülésekben tárgyaltattak és intéztettek el.

Egyéni előnyben és kiváltságban csupán — az aggkor részesült. Jaj volt annak a spartai ifjunak, aki az öregek iránt tiszteletlenül viselte magát, megforditva ellenben a vének saját belátások és tetszésök szerint inthették, korholhatták, sőt püfölhették az ifjuságot. Az olympiai játékok alkalmával egyszer egy athéni aggastyán hiában mászkált a padok közt, hol honfitársai ültek. Senki sem mozdult s egyesek még tréfát is üztek vele. A spartai küldöttekhez érvén, ezek mindnyájan fölugráltak s versenyezve kinálták üléssel őt. «Látom, ugy mond a tisztes ősz, hogy az athéniek is tudják: mi szép és mi illik? de csak a lacedemonok gyakorolják.»

Minthogy Sparta eredeténél és belviszonyainál fogva főleg katonai állam volt: az átalános hadkötelezettség elve ott egész teljében érvényesült. Miként már emlitők: 20 éves korától 60-ig minden szabad ember a hadsereghez tartozott, de megesett, hogy hébe-hóba a heloták is az ekeszarva mellől a harczmezőre szólittattak. Kitünni itt és hősileg küzdeni azonban e szegény párákra ép annyi veszélylyel volt összekötve, mint az ellenkező. Egyizben 2000 helota oly vitézül forgolódott s annyi elvitázhatlan érdemet szerzett a diadal körül, hogy jutalmul fölszabadittattak. A következő éjjel aztán mindannyi örökre eltünt. Hová lettek? örökös államtitok maradt.

Sparta főerejét a gyalogság képezte. Csak a félénkebbek sorozttattak a lovasok közé. Városaikat nem kerité be falakkal, nem látták el védelmi szerekkel; s

megpillantván egy ily gépet Archidamus fölkiáltott: «Ezentul vége a vitézségnek!»

Lycurgus meghagyá a spartaiaknak, hogy ne harczoljanak sokáig azon egy ellenséggel, nehogy ez mesterségeiket kitanulja. A sereg a törzsek száma szerint öt csapatra (more) oszlott; mindegyik csapat négy szakaszból (lochos) állott, nyolcz pentecosia-, vagy tizenhat onomatia-, vagyis századdal. Fegyvereik voltak: a dárda, lándsa, rövid kard, és hosszu paizs, melyen a hon nevének kezdő betüi, s egyéb jelmondatok valának kivésve. Egy valaki legyet rajzoltatott paizsára természeti nagyságban, e jelmondattal: «Oly közel megyek az ellenséghez, hogy ezt megláthassa.»

A csatára vörösbe öltöztek, megfésülködtek és koszorut tettek fejökre. A hon határainál Jupiter és Pallasnak áldozatot mutattak be; a honi oltárokról hozott üszökkel gyujtá meg a király a viadal napján a bak-áldozatot: miután Castornak harczi dalát kezdé zengeni; mit a katonák karban ismételtek utána. A nélkül, hogy az ellenség számát kérdenék, fuvola-szó mellett indultak ellene; mely szokást, valamint az egyenruha használatát is ők hozták be. A királyt száz vitéz környezte, kik élete védelmére valának rendelve. A legyőzött ellenséget nem üldözték, nem fosztották meg, sem a diadaljeleket templomaikban föl nem aggatták. A ki megfutott, annak sorsa gonoszabb volt a halálnál: bizonyos ideig az egész sereg előtt kellett egyenes állásban maradnia; közhelyeken nem jelenhetett meg, hivatalokra számot nem tarthatott, nem nősülhetett: még a gyermek előtt is föl kellett kelnie; ha olajat, vagy kenőcsöt használt, botütésekkel büntettetett, sőt e szigor még tovább is ment, s számüzött egy hires szónokot, mivel beszédében egy gyávaságra mutató mondat fordult elő, s mig Homér és Tyrtaeus költeményei kapósak valának, Alkeus versei, aki futását megénekelte s pajzsát elvetette, a spartai területről kitiltattak. A szinjátékokban az öregek igy énekeltek: «Mi csekély szám-

mal nagy seregeket félelemmel tölténk el; Spartának megvivhatlan védfalait mellünk képezte. Az évek már ránk nehezedtek: Sparta vitéz fiainak sirját tiszteletben tartandja.»

Erre az ifjak vig kedvvel válaszolák: «Hol vannak a hősök kivülünk? Ránk nézve a csaták a joniai tánczinak vonzerejével birnak. A ifjuság virágzó szakában, a mi keblünket a honszeretet szent lángja heviti.»

S a gyermekek kara folytatá: «Csak néhány év még; s a hon látni fogja, mit terem nálunk a dicsőség vágya, s a harczias szellem.»

Meggyőződvén Lykurg, hogy törvényei üdvösek — kijelenté a népnek, hogy egy lényeges pontra nézve nem lévén tisztában magával, tanácsért Delphibe fog zarándokolni, ha a polgárok esküvel kötelezik magukat, hogy visszatérteig törvényeit változatlanul megtartandják. Az eskü elhangzott, s mikor aztán Apollo azt felelé, hogy: «Sparta addig lesz nagy és dicső, mig Lykurg törvényeihez alkalmazkodik» — a nagy hazafi állitólag éhséggel ölte meg magát, s hamvait a tengerbe szóratta, nehogy ezek valamikor Spartába vitetvén, ürügyet nyujtsanak egy elfajult nemzedéknek magát az eskü alól föloldottnak, s a pótolhatlan törvényeket mellőzhetőknek hinni... Történeti tény, hogy Lykurg fogása czélt ért... Sparta katonai és politikai jelentősége négyszáz esztendőn át rendithetlenül pihent az általa rakott alapon, mialatt a szomszéd államokban a folytonos belzavarok mindent fenekestül fölforgattak s fény és boru, öröm és gyász, jólét és inség, hatalom és szolgaság nyomon követték egymást, s sok helyütt és sokszor ikerszülöttei valának azon egy pillanatnak.

VI.

Laconiát Messzenétől a Taygetus hegye választotta el. Mindkettő dór hóditás volt s fejedelmeik nem egyszer kezet fogtak s véd- és daczszövetséget kötöttek egymással, de alattvalóik farkasszemet néztek s a határszéli villongásoknak köztök vége-hossza nem volt. Az eleinte csak apró csetepaték igy lassan-lassan mind nagyobb mérvet öltöttek, s egyesek elkeseredése nemzeti gyülölséggé fajult.

Melyik fél adott okot a nyilt szakitásra? s egy végletekig menő véres háborura? bajos megállapitani. A spartai hagyomány szerint néhány spartai szűz valami ünnep alkalmából Dianának a határszélen emelkedő közös templomába jövén, messeni ifjak megrohanták és megbecsteleniték őket. A büszke hölgyek nem birták tulélni e gyalázatot s öngyilkosokká lettek, halálukat s a vakmerő sérelmet megtorolni hazájokra hagyván.

A messénei hagyomány ellenben Sparta nyakába varrja az irtó háboruért a felelősséget. Polychares, gazdag messeni polgár nagyszámu nyájainak őrzését állitólag a lacedemoni Evadnusra bizta, aki tuladott a nyájon s gazdáját azzal fizette ki, hogy kalózok rabolták el tőle. Polychares nem hagyta annyiban a dolgot, hanem kárpótlási igényekkel lépett föl s saját fiát küldé

Evadnushoz a dolog kiegyenlitése végett. Botorul cselekedett. A nyáj után fia is odaveszett. A messeneiek e furcsa pör békés elintézését óhajtván, fölszóliták szomszédaikat: «legyen ez ügyben biró az athéni areopag!» de a kényes Sparta fügét mutatott, s midőn a dühöngő Polychares ugy könnyitett bánatán, hogy cserében fiáért lesből több lacedemonit leteritett, — először az «orgyilkos» kiszolgáltatását követelte, majd fölkerekedvén — éjjel meglepett egy határszéli várost, lakóit fölkonczolta s megtömvén azt lacedemoni őrséggel, minduntalan becsapott onnan Messenébe tűzzel vassal pusztitva, amit elrabolni nem lehetett. Messene királya, hogy hozzászoktassa népét a háboru fáradalmaihoz, három esztendőn át csupán a védelemre szoritkozott, a negyedik évben pedig nagy csatát vivott, melyet csak félig nyert meg ugyan, de azért ellenségeinek önhittségét annyira megrendité, hogy Sparta véneinek az elkedvetlenült és reményvesztett népet fogadalmára, miszerint e harczból vagy soha sem, vagy győzelmi koszoruval fog visszatérni, — kellett emlékeztetni, hogy a már is tulságos hosszura nyult hadjárattal föl ne hagyjon.

A messzenei nép, minthogy a háboru az ő területén folyt s egyéb károktól eltekintve — már azért is mind nyomasztóbbá vált, mert a szántóföldeket parlagon kellett hevertetni, — az ithomi fönsikra vonult, a további eseményekre nézve pedig Delphosban keresett tájékozást.

A jósda igy válaszolt: «Válaszszatok sorshu-

zás által egy mocsoktalan szüzet Epytus véréből s a sötét éj csöndes óráiban áldozzátok föl őt az alvilági isteneknek.» Asors Lysiscus leányára esett, de ez irtózott a haláltól s atyjostul Spartába szökött. A szintén Epytus családjából származó Aristodemus ekkor saját leányát ajánlotta oda hazájának, aki egy derék ifjuval járt jegyben, s mikor ez kedvesének megmentése végett ráfogta, hogy a kiszemelt áldozat már neje, s maholnap anya is lesz — a hirnevére büszke katona és főur sajátkezüleg hasitá föl leánya beleit, s ily kegyetlen módon czáfolta meg a vőlegény rágalmait. Ámbár az istenek parancsa igy csak közvetve teljesült, a spartaiak megszeppentek, s azonnal fölfüggesztettek minden ellenségeskedést. Sőt midőn hat év mulva királyok Theopompos megujitá a harczot, annyira kétesnek hitték még ekkor is a gyors eredményt, hogy a kormánygyeplő kezelése végett a Lykurg által eltörült ephorok intézménye Spartában ismét visszaállittatott.

Az első összecsapás nem igen volt alkalmas aggályaikat eloszlatni. Theopompos megölte ugyan párbajban a messenei királyt, de ennek helyére most a zordonul hős Aristodemus lépett, aki a spartai tábor minden támadását roppant veszteséggel viszszaverte. Ép oly kevéssé boldogulhattak ellene az ostromlók csellel mint erőszakkal. Száz spartai harczos szökést szinlelt s igy próbált Ithomeba belopózni, a szemes Aristodemus azonban hidegen szólt: «A spartaiak bűnei uj-, de cseleik annál régibbkeletüek,» — s azzal kiadta nekik az utat.

A megszorult Sparta e fölsülés után Pythiához fordult, hogy megtudja a jövőt, s a válasz: «Az istenek azon félnek szánták Messenet, amelyik előbb fog az ithomi Jupiter oltára köré száz darab háromlábu széket (ilyenen ült a jósnő is) rakni» — fölhangolta ismét reményeiket. Egy bátor legény agyagból hirtelen száz ily háromlábut rögtönözvén, zsákba hányta, vállára kapta s vadász gunyában belopózván az erősségbe, a végzetes oltár körül éjjel szerencsésen elhelyezte. A vitéz de babonás Aristodemus, kit álmában állitólag leánya meglátogatott s még inkább elrémitett, e baleset következtében kivégezte magát, Ithome pedig bevétetett és leromboltatott (723). A messéni nép, hogy honában maradhasson, kénytelen volt megesküdni, hogy soha többé föl nem lázad, terményei felét Spartába küldi, s ha itt egy fejedelem életének fonalát a Párkák elmetszik, csakugy megsiratja és meggyászolja, mint ahogy Spartában szokás.

Negyven évig nyögött Messene a sulyos járom, mint a szamár a hátára halmozott teher alatt, mondja Tyrtaeus, mig a kétségbeesés ujból kezébe nyomta a kardot. A fölkelés élére a régi királyok egy méltó sarja Aristomenes állott s ez ifju hős dicső hire hamar bezengé egész Görögországot . . . A hagyomány száz kalanddal szinezte ki érdekes pályafutását. Egy éjjel például Spartába lopózott s Minerva oltára mellé pajzsot függesztett ily fölirattal: «Aristomenes Minervának a zsákmányból, melyet a lacedemonoktól ejtett».

Máskor hét krétai zsoldos körme közé esett, akik Spartába akarták vinni. Utközben megszomjazván betértek egy kortyra egy csárdába, de itt a korcsmáros lánya megsajnálta a foglyot, leitatta őreit, föloldá kötelékeit s kardot nyomva markába, képessé tevé a krétai bandát egy lábig lekaszabolni. Aristomenes hálából egyik fiával házasitá össze megmentőjét.

Ismét máskor egy tulmerész vállalata balul ütvén ki, Aristomenes és csapata elfogatott s egy mély verembe taszittatott. Társai mind a nyakukat törték, ellenben őt esés közben egy sas vette szárnyaira s sértetlenül a fenékre szállitotta. Három napig ült ott köpenyébe burkolva s nyugodtan várva a halált! Hirtelen zaj kerekedik, egy jókora róka nyomul a verembe, s derekasan hozzálát a falatozáshoz. . . Aristomenes sem röst, hanem fölpattan, megijeszti a rókát, s midőn ez megfordul, farkába kapaszkodik s ugy vonszoltatja ki magát egy földalatti nyiláson isten szabad ege alá.

E czifra mesék történeti alapját és hátterét valódi hőstettek képezik. Tény, hogy Aristomenes lánglelke sarokba szoritá és elrémité Spartát, mely a jósda tanácsára idegen helyre, Athénbe kényszerült fordulni vezérért. A féltékeny Athén gunyból egy sánta iskolamestert küldött, de aki esetleg kitünő költő vala. Tyrtaeus lantja és dalai, melyek az áldozatkész hazafiságot magasztalták s a csatatéren halni ezerszer szebbnek és kivánatosbnak festék a szolgaságnál —

föllelkesiték a spartai népet . . . mindenki fegyvert ragadt, s Aristoménes ez uj tényező, a hazafi föllángolás elől az eirai fellegvárba vonult. Tizenegyévig védte s tartotta itt fön magát, s midőn végre egy zivataros éjjel áruló kéz az ellenséget észrevétlenül nyakára hozta, közrefogván a hölgyeket, az aggastyánokat s a gyermekeket, körösztül tört a benyomuló spartai hadsorokon, s Arcádiában keresett és talált menedéket. Háromszáz honfitársa élén innen még egyszer belé akart kötni Spartába, s egy merész rohammal magát e várost ejteni hatalmába és fölgyujtani, de a gyáva arcadiai király elárulta tervét, s ámbár népe ezért agyonverte s tetemeit temetetlen lökte ki az ut szélére, Aristoménest Sparta boszuja Rhodusba üldözte, ahol nemsokára elhunyt.

A messeni lakosok a heloták közé soroztattak; földjeik a győzők közt szétosztattak; csak egy kis töredéknek sikerült elillanni s Siciliába evezni, ahol elvesztett hazájok emlékére Messina várost alapiták.

Sparta rövid idő mulva Arcadiát és Argost is legyürvén, a peloponesi félszigeten vetélytárs nélkül maradt. De az isthmuson tul uj csillag tünt föl Görögország egén, s a hir egy uj nevet kapott föl, melynek nagyságát és dicsőségét a századok bérczei maig visszhangozzák s örökké visszhangozni fogják.

SZEGED

VII.

Attika volt e fényes csillag . . . a századokat tulélő és tulzengő dicső név pedig Athén!

Attika a Parnass tövéből kiinduló s a Sunium hegyfokban végződő 41 □ mfdnyi félszigetet képezett, jobbján a hosszan elnyuló Euboea, balról Salamis és Aegina szigetekkel. Hajdanában négy külön államra oszlott: Cecropia (a vár környékén), Tetrapolis (a marathoni sikon), Eleusis és a hegyvidékre, s a négy főtörzs: Geleontes (a fénylők), Hoplites (harczosok), Argadeis (földmivelők) Aegicoreis (kecskepásztorok), melyek többé kevésbbé már jellemzetes neveikben hordják magyarázatukat, kivétel nélkül a nemességhez tartoztak, s együttesen eupatridáknak hivattak. A nép külön osztályozás alá esett, s geomori (földmivelők) és demiurgi (napszámosok vagy kézmüvesek) czímmel hol egyik, hol másik nemesi törzshöz számittatott. A négy főtörzs tizenkét alosztályra (phratria) egy-egy alosztály viszont 30 nemzetségre szakadt, ugy hogy ezek teljes összege kerekszám 360-at tett.

Athén, mely idő folytán környezetéből kiemelkedve fővárosa, s közös menhelye, piacza, raktára és pajzsa lett egész Attikának, a Pyraeus kikötőtől, melynek három öblében kényelmesen megfért 400 hajó, nyolcz kilométerre, a Cephissus völgyében feküdt s két részből állott. A felső

városból vagyis Acropolisból hires márványlépcsőzetével, propylaei előcsarnokával s Pallas Parthenon nevü templomában ez istennő remek szobrával Phidiastól; s az alsóvárosból a kormánypalotával, a Prytananeummal, az Areopaggal s a Pnyxxel, a közgyülések terével, az athéniek forumával. A városon kivül az Academia és Gymnasium érdemel említést. A Pyraeus hosszu falakkal volt a várossal egybekötve.

Az athéni állam tulajdonképi alapitójául Theseus nevezhető, aki megtisztitá a tartományt a rablóktól és szörnyektől, megszüntette a Krétának járó vérdadót, rendezte a közigazgatást és igazságszolgáltatást, s Attika azelőtt független négy kerületének Athénben központot és vezért adott — érdekközösséget teremtő számtalan érintkezési mozzanattal és módozattal.

Midőn a heraclidák a Peloponezusba rontottak, a szétriasztott eolok és jónok a bölcs Nestor unokái: Melanthos, Alcmaeon és Pisistrates vezérlete alatt Athénben telepedtek le, s az első, mert csellel legyőzött egy ellenséges thebai uralkodót, itt királylyá is választatott . . . A dórok nem szivesen látták, hogy közel szomszédságban a fejedelmi jogar ily veszélyes kezekbe került . . . tiltakoztak, majd hadat üzentek s jelentékeny sereggel közeledtek, hogy «a szökevényeket» uj hazájokból is kizavarják. Az athéni trónuson ekkor már Melanthos fia, Codrus űlt, s mivel Pythia jóslata szerint e háboruban a győzelem ahhoz volt kötve, hogy a vezér elessék, a nemes férfiu ön-

ként föláldozta magát. A dórok nem mertek daczolni a jóslattal; megfordultak s hazaügettek; a két állam közti természetes mesgyén, a korinthi földszorosban pedig egy oszlop állittatott föl, s Spartának néző oldalára e szavak vésettek: «Itt laknak a dórok!» a tulsó oldalra viszont: «Amott a jónok!»

Az athéniek, meghatva Codrus magasztos tette által, ünnepélyesen kijelenték, hogy ily férfiu után a trónusra senki sem volna elég méltó. Eltörülték tehát a királyi czímet s csak egy örökös archont, kormányzót, választottak Codrus családjából, akinek eljárását és hatalmát államügyekben a nép, büntető ügyekben az Areopag, polgári pörökben a Prytanneum ellenőrizte és korlátozta. Később ezt is megsokalták, s előbb (752) tiz évre egy, majd (683) egy-egy évre kilencz archonnal próbálták pótolni a királyt, de e folytonos cserebere megannyi rázkódással lévén kapcsolatban, a fejetlenség és rendetlenség úgy elharapózott, hogy elfojtására 624-ben Draco archon a régi törvényeket összegyüjteni, s ahol szükséges: kiegészíteni egyhangulag megbizatott. Lett tehát most eső, de nem volt köszönet benne. Draco törvényei, mik a legcsekélyebb vétségre is halált szabtak, a nép szava szerint «vérrel valának irva», s épen e tulszigor folytán a gyakorlatban haszonvehetleneknek bizonyultak. Ez alkalommal az Areopag is ötvenöt ephetából álló törvényszékkel váltatott föl, melyhez valamennyi más biróság itéleteit fölterjeszteni kötelezteteett.

Az egyes osztályok, s különösen a siktéri, hegyi és parti lakók közt tovább folyó villongásnak egy cretai bölcs, Epimenides szakitott véget, aki sok igaztalanságot megszüntetett, sok hiányt javitott, sok panaszt orvosolt s sok ellenséget kibékitett, s mikor visszaindult hazájába — elutasitván minden ajándékot, emlékül csak egy gallyat vitt magával a Minerva szent fájáról, áldásos művének folytatására pedig a bölcs Solont jelölte ki.

Solon a Codrus ivadéka, s költő, bölcsész és államférfiu volt egy személyben. Minthogy családja elszegényedett, kereskedés által remélt zöld ágra s jobb sorsra vergődhetni, mivégből nagy darab földet bejárt, s többek közt Görögország ugynevezett bölcseivel is megismerkedett és összebarátkozott.

A világ és hazája figyelmét először kissé különös módon vonta magára. Athénben egy törvény halált mondott annak fejére, aki Salamis visszavételét, mely rémitő áldozatok daczára mindig meghiusult, még egyszer megkisérlené. Egy napon Solon bárgyuságot tettetve, hülye arczkifejezéssel jelent meg a köztéren s hangosan kezdett szavalni: «Hirnök vagyok s Salamisból jövök, s a verseket, miket hallani fogtok, maga Apollo diktálta nekem.» A tömeg eleinte csak sajnálkozott vagy kaczagott a szegény bolondon, lassanként azonban mindinkább tűzbejött, s mikor Solon elnémult, az egész városon végigharsogott a harczi kiáltás: Föl, Salamisba!.. Vezé-

rül Solon választatott, aki a végzetes szigetet hamarosan visszafoglalta s ezzel tekintélyét és befolyását egyszerre megalapitotta.

A krétai bölcs tanácsa eszerint nyitott fülekre talált. Solon (594) archonná lőn, s miután a jósda is megdicsérte, az állam ujjászervezéséhez fogott.*

A Draco tulszigoru törvényeit — a gyilkosságról szóló kivételével — egytől egytől egyig eltörülte. Az adósok személyét biztositotta. A pénz értékét fölrugtatta, s noha a szegények által sürgetett földosztást kereken kurtán megtagadta, a surlódások csökkentése végett a birtokmennyiség alapján a polgárokat három osztályba csoportositotta olyformán, hogy az első osztályba jutottak mindazok, akiknek jövedelme (gabona,

* E bölcsészek jobbára társadalmilag is kiváló férfiak valának. Igy Chilon spartai ephor, Bias jónai tisztviselő, Pittacos lesbosi kényur, Cleobolus linduti, Periander korinthi fejedelem. Jeligéik nagy hirre kaptak. Soloné ez volt: Ismerd meg tenmagadat. Pittacusé: A hosszu élet végére figyelj, Chiloné: Használd a pillanatot, Biasé: Az emberiség nagyobb fele gonosz. Perianderé: Ügyesség mindent kivisz. Cleobulusé: Legjobb a mértékletesség. Thalesé: Legjobb a mértékletesség. Egyszer mindannyian Periandernél gyültek össze a scytha Anacharsissal együtt, ki azért jött Görögországba, hogy ennek intézményeit és szokásait nemzetének durvább erkölcseivel összehasonlitsa, s a lehető legjobb kormányforma fölött tanácskoztak. Solon azt tartá legjobb kormányformának, hol az egyes emberen elkövetett sérelem az összes nép megsértéseül tekintetik; Bion, hol a fejedelem helyett a törvény uralkodik; Thales, hol a lakosok sem nem rendkivül gazdagok, sem nem mód nélkül szegények; Anacharsis, hol az erény tiszteltetik, s a bün és gonoszság utálat tárgya; Pittacus, hol a méltóságok csak az érdemes férfiaknak osztogattatnak; Cleobulus, hol a polgárok inkább félnek a gyalázat-, hogy sem a büntetéstől; Chilon, hol nagyobb a törvények, mint a szónokok tekintélye; végre Periander azon népszerü kormányformát nevezte legjobbnak, mely leginkább közelit az aristocratáihoz, és a hatalom csekély számu, jólelkü egyének kezébe van letéve.

— olaj — vagy borban) ötszáz mérőt (medimnus) tett; innen nevök: Pentacosiomedimnoi; a másodikba a lovagok (hipsis) 400; a harmadikba a jármosok (zeugitae) 300 mérővel. Volt aztán egy függelék osztály is, a munkásoké (thetes), vagyontalan napszámosok, iparosok s oly vagyonos polgárokból, kik az előzetes osztályokra képesitő földbirtokot, illetőleg innen származó jövedelmet nem tudtak kimutatni. Az első három osztályhoz tartozó polgárok előtt minden államhivatal nyitva állott; a thetek csupán a gyülekezetek és törvényszékekben vehettek részt.

A statusügyek élén megmaradt az évenkint választandó kilencz archon; az elsőnek mellékneve volt *eponymus*, mivel az év tőle nyerte nevét; a másodiké *basilévs* vagy király: és ez vallási ügyekkel foglalkozott; a harmadik *polemarchus*, vagyis a hadügy főnöke volt; a többiek, mint thesmotheták, igazságot szolgáltattak és legfőbb tisztviselőkül tartattak: csakhogy a katonai hatalom kezelésében semmi részt sem vehettek. Választatásuk előtt a senatus és heliasták vizsgálatot tartottak aziránt, valjon polgárok gyermekei s unokái-e, tettek-e már hadi szolgálatot, tisztelték-e szülőiket. Megkülönböztető jelök volt a myrtus-koszoru, s hasonlóan minden tisztviselőkhez, sérthetlenek voltak.

Hatalmuk négyszáz senator által korlátoltaték, kik minden törzsből százan választattak. Sors határozta el a választást; de szigoru vizsgálatnak voltak alávetve a heliasták részéről, kik a választottak neveit a népnek tudtára adák; s ha valaki a nép közül váddal lépett volna föl ellenök, azonnal biróság elé állittattak. Az archonoknak minden ügyben a senatushoz kellett fordulniok: s minden uj törvény előbb a senatusban tárgyaltatott, azután három napig minden törzs védisteneinek lábaihoz tétetett le; s mielőtt előterjesztenék, az öt polgár által védett ellenkező törvénynek eltörlését ki kellett mondani.

A törvények megerősitése, tisztviselők választása,

a senatus által elejbe terjesztett közügyek fölötti tanácskozás, mind a négy osztálybeli népet illette; mely minden nyolczadik napon összegyült, törvényszéket tartani a nyilvános peres tárgyakban. Ezért mondá a scytha Anacharsis egész bámulattal, hogy Atheneben bölcsek hányják meg az ügyeket, de fölöttük ostobák határoznak; annyira ujdonszerü volt neki a népfönség eszméje.

Az Areopagus, az alkotmányt föntartó s megvédő hatalom, a hivatalukból kilépett és számadás alól fölmentett archonokból állott: őrködött az erkölcsök fölött, a nép határozatait megvizsgálta, sőt meg is semmisitette; továbbá, mint legfőbb törvényszék, a főbenjáró vétkekről itélt, a hőskornak minden szertartásaival hirdette ki itéleteit, áldozatok vonaglásai közt, és átkozódva hivta az Erinnyeket segitségül; s midőn szavazás alkalmával egyforma számmal voltak a fejér és fekete golyók, Minerva fejér golyója szerzé meg a fölmentést. Az Areopagus megbüntette egyik tagját, mivel az egy, a terembe menekült verebet megölt. A gladiatorféle játékok behozatala inditványoztatván, nehogy Athene e részben Corinthus mögött maradjon, egy areopagita fölkiáltott: «Döntsétek föl előbb ezen oltárt, melyet atyáink a könyörületességnek emeltek.» Az erkölcsök és törvények eme szigoru itélőszéke előtt még az ékesenszólás is elveszté bűverejét; minthogy a tárgyalás sötétben, minden tagjártatás, vagy kedély-fölzaklatás nélkül ment végbe.

A félelem, nehogy az Areopagus, hasonlón a spartai ephorokhoz, borzasztó hatalmával visszaéljen, alaposnak látszék ugyan: de később a tapasztalás bebizonyitá, mily nagyon hibázott Pericles, midőn annak hatalmát megszoritá. Oly nagy tekintélyben állott az Areopagus mindenki előtt, hogy a királyok és népek szivesen terjeszték eleibe peres ügyeiket; és mint Dei mosthenes mondja, senkinek sem volt oka panaszkodnaz általa hozott itéletek miatt.

Az aristocratia- s democratiának ezen vegyülete

által azt akarta Solon elérni, hogy a kormányhatalom a legderekabb polgárok kezébe jusson. A hivatalok nagy száma mellett a polgároknak igen nagy többsége vehetett részt a kormányzásban, kik fölváltva magasabb, vagy alárendelt hivatalokat viseltek.

Nevezetes intézmény volt az ostracismus. Ha valamely polgár érdemei által a többiek fölé emelkedett, s hatalma és befolyása veszélyessé válhatott — föltéve, hogy legalább hatezer polgár kivánta — tiz évre számüzethetett.

Aki az állam ellen vétett, azt mindenki megölhette, s aki megölte, jutalmul borostyánkoszorut kapott. A senatus határozatai egy évig a nép szentesitése nélkül is törvények valának; azontul csak ezzel. Idegennek vagy idegen anyától származottnak a polgárok sorába fölvételéhez, számüzött visszahivatásához, az ostracismus kimondásához s más fontos határozatokhoz legalább is a polgárok egy harmadának szavazata (vagyis 6000 voks) kivántatott. Ki apja tartozásait az állam iránt le nem rótta, polgári jogaitól, sőt szabadságától is megfosztatott. Az adóssággal terhelt házra vagy tőkre ezt jelző irat hivta föl a közfigyelmet.

A metoikek, vagy idegenek, nem élveztek polgári jogokat: személyadót fizettek, és védnökül egy polgárt kellett választaniok, ki értök jót álljon, s athenei lakos ellenében igazságot követeljen számukra; ők maguk választák saját birájokat, valamint az államnak fizetendő adót is maguk közt feloszták. Guny- és megaláztatásnak kitéve, Bachus ünnepein a vizedényeket és áldozat-szereket vitték saját szinü öltözetben; nejeik pedig az athenei hölgyek napernyőit tarták. A metoik, ki egy atheneit megölt, halálra itéltetett; az athenei ellenben csak számüzetett, ha egy idegent életétől talált megfosztani: kire szinte halál várakozott, ha népgyülésbe, vagy szószékre merészelt lépni. Különben is e joggal csak az élhetett, kinek törvényes gyermekei voltak, és földbirtokot mutathatott ki, nem született

kéjhölgytől, nem tartozott a kincstárnak; továbbá kizáratott abból, ki megvetette az isteneket, megtagadta a hadi szolgálatot, vagy elvetette kardját, szülőit megverte, atyai örökségét eltékozolta, vagy kéjhölgyekkel társalgott.

Egyik főczél a család föntartása volt. Evégből az elhunyt apa helyébe azonnal fia lépett. Ilyen nemlétében természetes örökös vette föl a megboldogult nevét. Házasság csak polgárok közt köttethetett, s csak bánatpénz és jegyajándék lefizetése mellett. Az uj jegyesek elé erdei makk is tétetett, s a házasság foganatba vétele előtt egy tálból kellett enniök. Az elválás több rendbeli megszoritások mellett megengedtetett: ha azt a nő kérte, ugy a törvényszék határozott: ha pedig a férj óhajtotta, ki kellett adnia a jegyajándékot, és gondoskodnia az elbocsátott nő élelmezéséről. A házasságtörő nők kizárattak az istentiszteletből, s a büntetés a férj önkényére bizatott.

Átalában az athenei törvényhozás sokkal erkölcsiebb volt a spartainál: a nyilvános játékok alkalmával ügyeltek az illedelemre; bizonyos szertartások véghezvitele csak a legtisztességesebb életü egyéneknek volt föntartva.

A nevelés osztályok szerint különbözött. A hatóság nevezte ki a tanitókat s az oktatási időt is meghatározta. Halálos büntetes érte, ki a tanodába lépett, mig a gyermekek ott együtt voltak.

A fiu nem volt köteles atyját tartani, ha ez valamely mesterségre nem tanittatta. Az érdemes polgárok diszkoronát nyertek. A háboruban elesettek gyermekei államköltségen neveltettek.

A birák minden osztályból választattak a harmincz éven tullévő polgárok közől, ha tisztán éltek s a kincstárnak nem tartoztak. Egy ülésért három obulus járt nekik.

Minden sértett fél nyilvános, vagy magánvádat nyujthatott be a törvényszéknek. Magánvádnál a tör-

vény erejére hivatkozott, és megesküvék, hogy csak a kimondott itélet után vonja vissza vádját. A rágalmazó, törvény eleibe idéztethetett; és mint izgága, testileg büntettett azon vádló, ki legalább is ötöd részét a szavazatoknak nem nyerte meg maga számára: mely büntetés kimondását önkénytes számkivetéssel előzheté meg. Igen bölcs mondás az Solontól, hogy az igazságtalanság csakhamar eltünnék a városból, ha nemcsak az, aki szenved általa, hanem a kinek tudomása van is róla, váddal lépne föl ellene: azért vádló gyanánt mindenki fölléphetett; és törvény elé idézhette azt, ki gyermeket vagy nőt, szabad embert vagy rabszolgát megsértett. De a vádlónak bizonyos összeget kellett letennie; azután bizonyos szertartások közt az isteneknek feláldozott sertés-, juh- és bika-hus fölött állva, borzasztó átkokat mondott magára, gyermekeire, egész nemzetségére, ha talán hazugság volna, mit előád.

Apagyilkosság lehetetlennek tartatván, a törvény erre nézve nem is rendelkezett. A házasságtörő halállal bűnhödött, kivéve, ha a nő pénzzel intézte el a dolgot közte s férje közt, aki a kirugó nőt még el is adhatta. Az öngyilkos az állam ellen vétvén, hullája a jobb kéz levágatása után gyalázatos módon temetteték el. Foglalkozás nélkül élni becstelenségnek tartatott. A holtak felől roszat mondani keményen tiltatott.

Hadüzenet csak háromszori nyilvános vitatkozás után történhetett, A polgárok kötelesek voltak fölfegyverkezni, lovat állitani, s a hajókat fölszerelni. A zsoldfizetést csak Perikles hozta divatba. stb. *

Solonnak, mint minden törvényhozónak, igen sok tárgyban népe szelleméhez kellett magát alkalmaztatnia; s azon kérdésre, valjon hiszi-e, hogy a legjobb törvényeket hozta, azt felelé: «A lehető legjobbakat, melyeket az ő népe elviselhet.» És Anacharsis azon megjegyzést tevén neki, hogy a törvények hasonlók a pók

* L. Cantu Caesar: Világtörténet. III. korsz. 3. k.

szövetéhez, melyben a legyek fönakadnak, a fecskék pedig átszakitják, Solon felelé: «Az enyimek meg fognak tartatni; mert olykép alkalmaztam azokat a polgárok érdekeihez, hogy senkinek se legyen hasznára azok megsértése.»

VIII.

Az athéni nép egy része nem volt oly jó véleménynyel Solon nagy művéről, mint ő maga. Alig hirdették ki az uj törvényeket, seregestül jöttek mindenfelől «a fecskék, hogy a pókhálószövetet átszakitsák». Egyik polgárnak ez, a másiknak az nem tetszett; egyik fölvilágositást kivánt; a másik toldalékot vagy módositványt hozott; a harmadik gyökeresb reformokat sürgetett; a negyedik az egészet kárhoztatta. Solon igazi bölcshöz illő flegmával hallgatta darabig az éretlen és sületlen megjegyzéseket; aztán szedte a sátorfát és elutazott, s tiz évig feléje sem nézett hazájának.

Távozása jel volt a titokban agyarkodó pártoknak, hogy a régi gyülölség és osztálytörekvések számára szabad a vásár ismét, s amit egy bölcs épitett, száz bolond megkisértheti fölforgatni. A nemesség az Alcmaeonidák, a nép Pisistratus, Solon rokonának vezérlete alatt rögtön hajba kaptak, de ez utóbbi tuljárt azok eszén s fölülkerült. Pisistratus egy reggel összekarmolt arczczal s több apró sebből vérezve rohant a köztérre, torokszakadtából kiáltozván, hogy a nép ellenségei életére törnek. «Nem engedjük!» lár-

mázott megindulva a tömeg, s testőrséget adott fenyegetett kegyencze mellé, melylyel ez elfoglalta szépen a fellegvárat, az Alcmaeonidákat világgá űzte s urrá lett a városban és város fölött.

«Pisistratus, ugy mond Cantu, mindazon tulajdonokkal birt, melyek a népet elcsábitják és elvakitják. Deli termetü, bőkezü, vitéz, jeles szónok, a tudományt míveltséggel párositá. Mindenki iránt nyájas, a szegények iránt irgalmas és jótékony, az elnyomottak támasza és védve. A törvények és intézmények alkalmazásában és betöltésében mindig a népnek kedvezett; a tudósokat és művészeket különösen kegyelte. A viszszatérő Solon maga is meghajolt ennyi jeles tulajdon előtt s eleinte Pisistratus szekerét tolta, de utóbb meggyőződvén, hogy önkénye szerint kormányoz, ellene fordult. «Te lennél Görögország első polgára, szólt rokonához Solon, ha fékezni tudnád mértéktelen dicsvágyadat.» »Én meg azt szeretném tudni, jegyzé meg a másik, mi kölcsönöz neked bátorságot oly makacs ellenzésre?» «Élemedett korom!» viszonzá nyugodtan a bölcs. Nem férhetvén meg együtt, s tapasztalván, hogy mindig ő huzza a rövidebbet, Solon ujolag nyakába vette a világot, s idegen földön hunyta le fáradt szemét. Jelszavához: Tanulásközben öregszem, még halálos ágyán is hű maradt, végperczeiben verseket olvastatván föl, hogy annál több ismeretet vigyen magával a sirba.

Pisistratust ellenei két izben is megbuktatták, s második száműzetése tizenöt évig tartott, de a tömeg mindannyiszor visszahivta, s 538-tól haláláig (527) zavartalanul uralkodott.

Pisistratus kényur volt, de nem zsarnok, s kormánya inkább áldás mint átok. Ő alapitá az első közkönyvtárat; ő eszközölte Homér költeményeinek első összkiadását; ő kezdé épitni az olympi Jupiter nagyszerü templomát, s neki köszönheté Athén első diszépületeit. Szelid jellemének nem egy szép vonását őrizte meg a hagyomány. Egy athéni suhancz megcsókolván egyszer Pisistratus leányát, a fölháborodott anya szigoru büntetéssel kivánta lemosni és feledtetni e szégyent. «Ha azokat is megbüntetjük, szólt mosolyogva az apa, kik lányunkat szeretik, mit tegyünk azokkal, akik őt gyűlölik.» Máskor néhány könnyelmü ifju megsértette nejét. Másnap kijózanodván, aggódva és remegve jöttek a hatalmas férjhez bocsánatot kérni. «Ti bizonyosan tévedtek, szólt ez nyájasan. Hisz az én nőm tegnap kinn sem volt a házból.» Néhány elégületlen barátja egy várba vonulván, Pisistratus egy rabszolga által szintén odaviteté málháit, s közéjök telepedett, mondván: «Megfogadtam, hogy vagy ti visszajöttök velem, vagy én maradok itt veletek.»

Pisistratus utódai: Hipparchus és Hippias apjokra ütöttek. «Pisistratus idősb fia, Hipparchus, irja Plato, bölcseségének egyéb bizonyitékai mellett az egész tartományban elterjeszté Ho-

mért, s kötelezé a rhapsodokat, hogy a Panathaeneumokban, (melyek — Theseus által alapitva minden ötödévben ismétlődtek) fölváltva olvassák e nagy költő verseit. Anacreonért ötven evezőjü hajót küldött Teosba. A ceosi Simonides pedig folyton oldala mellett volt, s ajándékokkal és tisztelettel lőn elhalmozva. Ezzel Hipparchus azt akará elérni, hogy a tudomány közkincscsé legyen s művelt embereken uralkodjék.»

Az ellenpárt mégis összeesküvést szőtt a szerelem dolgában kissé könnyelmü és ledér, de másként jeles két fivér ellen, s Harmodius és Aristogiton köré gyülekezve a Panathaeneumok ünnepélyén készült a jól kifőzött tervet valósitani. A merény azonban — a véletlen játéka folytán — csak félig sikerült. Harmodius látván, hogy az összeesküvők egyike bizalmasan suttog Hippiassal, ennek élénk arczjátékából azt következtette, hogy elárultattak. Visszafutott tehát czimboráival a városba, s ámbár utközben Hipparchussal találkozván — a myrthus galyak alól hirtelen előrántott tőreikkel ledöfték őt — a felbőszült tömeg nyomban izekre tépte Harmodiust. Aristogiton nem soká szintén hurokra került, s hogy társait felfödözze, szeretőjével, Leonával együtt kinpadra vonatott. A bátor nő — félvén, hogy a kinpad gyötrelmei vallomásokra birhatnák — állitólag kettéharapta nyelvét, Aristogiton viszont Hippias legbenső barátait nevezte meg, s miután ezek kivégeztettek, kegyetlen birája kérdésére: «Van-e még hátra valaki?» gunyosan felelt: «Igen.. te

zsarnok! még hátra vagy! pedig te százszor inkább megérdemlenéd a halált, mint az összeesküvésben nem részes, teljesen ártatlan barátaid.»

Hippias utóbb eljátszotta a nép kegyét, mely dalba önté boszuját, s a szabadság vértanuivá avatván a kivégzetteket, széltiben éneklé:

«Kardomat myrtus-koszoruval övedzem, mint Harmodius és Aristogiton, midőn megölék a tyrannust, és helyreálliták Atheneben a törvény előtti egyenlőséget.»

«Kedves Harmodius! te nem vagy a holtak közt: azt mondják, hogy a boldogok szigetein élsz, gyors lábu Achilessel és Diomedes, Tydeus fiával együtt.»

«Myrtus-koszoruval övedzem kardomat,» stb.

«Örökké éljen a ti dicsőségtek, szeretett Harmodius és Aristogiton! mert megölétek a tyrannust, és megalapitottátok Atheneben a törvény előtti egyenlőséget.»

A mindig résen lévő Alcmaeonidák siettek a tüzes vasat verni, s szövetkezve a tömeggel, a perzsákhoz szalaszták Hippiast, Athénben pedig a köztársasági kormányforma visszaállittatott. Clisthenes, az Alcmaeon család feje, — aki most szabaditó czímmel uralkodott, hogy tövestül kiirtsa az állam erejét zsibbasztó pártviszályokat, a régi négy törzset tizre s a senatust száz uj taggal szaporitá; egy füst alatt teljes egyenlőséget hozott be, s a tisztviselők sors által való választását törvénynyé emelte. Az ostracismus némelyek szerint szintén az ő találmánya s nem a Soloné.

A szabadság és lelkesedés, a lelkesedés és vi-

tézség, a vitézség és győzelem egy anya méhéből születnek, s elválhatlan ikrek örök idők óta. A szabad Athén csakhamar katonailag is kitünt; visszaverte belügyeibe avatkozó szomszédait s első helyen Spartát; elfoglalta Euboea egy részét; s mig idősb Miltiades a thrák Chersonesusban, öcscse meg Lemnosban szerzett babérokat, a nyomban következő méd háboru örök dicsőséggel aranyozta meg az athéni nevet.

IX.

Midőn Athén Codrus halála után köztársasággá lett, sokan akik a dolgok uj rendjével nem birtak kibékülni, Kis-Ázsiába költöztek, s az ottani görög gyarmatoknak uj lendületet adtak, de ők maguk csöbörből vödörbe jutottak a honcserével. Azsiában ez időtájt a persa birodalom vitte a főszerepet, s miután a szomszédos államokat mind elnyelte, Lydia meghóditása után a görög gyarmatok felé is kinyujtotta hosszu és hatalmas kezét. Sparta, melynek vitézi hire Persiába is elhatott, ráüzent ekkor Cyrusra hogy: «Hátrább az agarakkal! különben velök gyül meg a baja», — de a büszke fejedelem gunyosan felelt: «Nem sokára annyi okotok lesz saját földrészetek sorsán busulni és aggódni, hogy Ázsia ügyeibe elegyedni kedvetek és időtök egyaránt hiányozand».

Cyrus fenyegetése — hirtelen bekövetkezett halála miatt — egyelőre csak puszta szónak ma-

radt, a közelebbeső gyarmatok meghóditását azonban utóda: Darius is elődeéhez hasonló erélylyel folytatta. A Kis-Ázsiába szakadt görög telepek nem birtak a persa tulerővel, s midőn egy fölkelési kisérletök, melyet Darius szerencsétlen lefolyásu hadjáratától a szittyák ellen — vérszemet kapva satrapája, Aristagoras szervezett, csütörtököt mondott, előbb Spartába, majd — ott elutasittatván — Athénbe folyamodtak segélyért. Athénnak megesett szive a pórul járt fajrokonokon; husz gályát szerelt föl hamarjában, s Lydiába nyomulva Sardest megvette és fölpörkölte. A persák könnyen kiheverték a szittya kudarczot, s megtorlásul földulták Miletet, de Darius boszuját ez nem hüthette le, s egy udvaroncz köteles volt őt naponként figyelmeztetni, hogy Athén még áll, él s nem lakolt érdeme szerint ... A tüzet a hazájából elüzött silány zsarnok Hippias is szitván, Darius rokonát Mardoniust küldé hatalmas sereggel Görögország ellen, s mikor ennek hajóit a vihar, seregét a thrákok egy csapással megsemmiték, — két hirnök által szólitá föl a görög népet, hogy küldjenek vizet és földet, vagyis ismerjék el őt urok és parancsolójuk gyanánt.

A spartaiak megértvén a képletes üzenet valódi jelentését, válaszul kutba dobták a persa követeket, s ezzel a koczka élet és halál fölött visszavonhatlanul elvettetett. Darius két öcscsét Datist és Artaphernest inditá most a kevély kis ország ellen — Hippias tanácsára Athent jelölvén ki első áldozatul . . .

Az arany tűzben, a bátorság veszélyben mutatja meg: mit ér? Az athéni nép, mely Milet elpusztulását oly mélyen fájlalta, hogy Phrynichost ezèr drachma birságra itélte, mivel e gyászos eseményt szinpadra hozni merte, a persa had nagy számától épenséggel nem ijedt meg, hanem futárokat menesztett az összes görög államokhoz: a közös veszély elháritására szoros és gyors egyesülést javasolván mindannyioknak. S midőn némelyek gyávaságból, mások irigységből adósak maradtak a válaszszal, Sparta meg azzal mentegetőzött, hogy holdtölte előtt sikra szállani törvényei tiltják — egy maga, mert a Plataea által kiállitott ezer ember ily perczben segélynek alig volt nevezhető — fölvette a keztyüt.

A roppant persa sereg a marathoni öbölben kötött ki, s a hasonnevü, s mintegy 19 kilometer hosszu, s 3 kilométer széles sikságon telepedett le. Vele szemben a tizezer athéni és ezer plataeai vitézből álló piczi had ugy eltörpült, mint a bibliában a rengeteg Góliáthtal szemközt a kicsiny Dávid, — csakhogy a görög táborban minden ember egy-egy hazafi és hős volt, elszánva, ha győzni nem sikerül, hulláikkal torlaszolni el az Athénbe vivő utat.

Minthogy e tizezer hős egyenlő számban a tiz törzset képviselte, mindenik ezer főnyi csapatnak külön vezére volt, a legelső haditanácsban azonban — Aristides inditványára — Miltiades közakarattal fővezérré választatott. Miltiades, a Cimon fia, Chersonesusban aratta első ba-

bérait, s midőn Mardonius első izben fenyegette a görög földet — ezer veszély között sietett kincsterhelt három gályával hazáját támogatni. Fölényét társai által elismertetni eszerint nem valami nagy fáradságba került, ellenben a kérdésre: «Mindjárt megütközzenek-e, vagy bevárják előbb a spartai csapatok érkezését? öt «nem» ellensulyozta a szintén annyi «igen»-t. Hosszas viták után Miltiades nyomós érvelése megingatta az egyik «nem»-et, s a szó helyét a tett foglalta el. A görög tábor csatarendbe állott. Jobbján Callimachus vezényelt, a balszárnyon Plataea. A középen az athéniek csekély számuk daczára ép oly hosszura nyujtották homlokzatukat, mint a persák, nehogy az ütközet hevében észrevétlenül bekerittessenek. E számításnak épannyi jó mint rosz oldala volt, aminthogy a persák mindjárt az első rohamnál át is törték a centrumot, s ha a két szárny ki nem feni a csorbát, a csata menthetlenül elvész; igy azonban a persák torkára forrt, hogy hebehurgyán tulrohanva a czélon saját hadállásukat is megbontották, s a valószinü siker borzasztó vereséggé változott át. Herodot szerint görög részen 192, a barbarok közöl 6400 ember esett el; a többi eszeveszett sietséggel menekült vissza a hajókra, egyéb zsákmányon felül azon nagy darab márványt is ott feledve, melyből Athén helyén pellengért akartak készittetni, s amelyből most Phidias faragott e város dicsőségére egy művészi Nemesist. Miltiades iránt a megszabaditott nép kissé fukaron bánt az elisme-

réssel. Megengedte, ugyan, hogy a Poikile nevü műcsarnok falára a marathoni ütközet vezérei közt őt fessék az első helyre, amint a csatára jelt ad, de mikor jutalmul olajág-koszorut kért, a gyülésben csipősen jegyzé meg egy polgár: «Majd ha egymagad fogsz győzni, akkor követelj személyed részére ily külön kitüntetést». Később a marathoni sikon külön sirhalommal tisztelték meg közel ahhoz, melyben a 192 hős aludt, s egy másikhoz, mely Plataea hűségét és barátságát jutalmazta. E sirok körül tiz oszlop emelkedett azon 192 névvel, melyek gazdái e csatában halálukkal szereztek jogczímet hazájuk és az utókor kegyeletére.

Miltiades a győzelmi mámort uj diadal szerzésre akarván fölhasználni, rávette a népet, hogy 70 hajót megfelelő legénységgel adjanak a keze alá, — egyfelől a persákhoz pártolt szigetek megfenyitése, másfelől az ellenség üldözése s zsákmánygyüjtés végett; s mivel azzal kecsegtette a tömeget, hogy «oly helyrē vezeti, ahol a kincsnek se szeri, se száma», az önkéntesek csakugy tódultak hozzá mindenfelől . . . de ezuttal cserben hagyta szerencséje. A gazdag Paros, melyet ostrom alá fogott, vitézül ellenállt, s huszonhat napi sikertelen vérontás után a dicső vezért zugolódó emberei hazatérni kényszeriték. Az, hogy Miltiades maga is mély sebet kapott, nem békité ki a hopponmaradt közvéleményt. Pericles atyja, Xantippus vádlóul lépett föl ellene s «a kincstárnak okozott károk s a polgárok vérének oktalan

pazarlása miatt halálos itéletet kivánt megszavaztatni; — a «hálás» nép csak ötven talentum birságra itélte, s mivel ennyi nem telt tőle, börtönbe vetették, ahol üszögössé vált sebében nem sokára elhunyt. Az ötven talentumot fia, Cimon fizette le később az állampénztárnak . . .

Miltiades szomoru vége nem birta elhomályositni dicsőségét azok szemében, kik hazájoknak használni vagy nevöket megörökiteni vágyat és képességet éreztek magukban. A tömeg ajkán nem soká két uj név hangzott anélkül, hogy csodálata és hüsége állandóbb lett volna iránt[illegible], mint a marathoni vezér iránt.

Az egyik: Aristides már Marathonnál feltünt, s utóbb közmondásossá vált ugy honában, mint a világtörténetben. Egy nap, midőn Aeschilus egy darabjában e mondat fordult elő: «Ő inkább akar igaz lenni, mint annak látszani» — minden szem a jelenlévő Aristidest kerczte föl, s e néma hódolat tárgya utolsó leheletéig megőrizte jellemének e ritka szép vonását.

Vetélytársa: Themistokles másfajta halhatatlanságért égett. Ifjuságában époly heves és szenvedélyes, mint kicsapongó és préda lévén, apja kitagadta őt, s ámbár e szigor folytán a lángeszü fiu erkölcsileg jobb utra tért, jellemének alapja nem változott s a szilaj vér és nyugtalan lélek más irányban, de a régi féktelenséggel nyilatkozott. «Játék, zene, ének, kiáltott föl, többé nem vonzanak engem; de bizzatok rám egy nyomorult városkát s én nagygyá fogom tenni». Apja,

hogy kigyógyitsa — a tengerpartra vezette s egy szemétdombon rothadó bárkát mutatott neki mondván: «Látod — igy bánik a nép vezéreivel is, ha nem tudja több hasznukat venni», e leverő jóslat azonban egyik fülén be, a másikon kirepült Themistoklesnek, aki azontul is s mind izgatottabban hajtogatta, hogy «Miltiades dicsősége őt még álmaiban is zavarja és gyötri«.

Aristides látván, hogy Themistokles bőkezüsége, ékesszólása s mindenki iránt sima és nyájas modoránál fogva napról-napra jobban behálózza a népet — félt, hogy a vakmerő ifju könnyelmüsége és dicsvágya bajba keveri az államot s ahol szerét ejthette: nem igen titkolta ilyetén aggályait ... a Themistokles pártja gyanusitni kezdte hát őt, hogy fitogtatott igazságszeretete, mely annyi pörös felet csábit küszöbéhez — csak lépcső a kényurasághoz, miért is az ostracismus itélőszéke eléidéztetvén, Athén legtisztább és legfeddhetlenebb jelleme irgalmatlanul számüzetett. Érdekes adoma, hogy szavazás közben egy kérgestenyerü polgár a helyszinén személyesen megjelent Aristidest kérte föl: irja nevét a cserépre, melyet a vederbe fog dobni. Aristides megtette a szivességet, de aztán mosolyogva kérdé: «Valjon mit vétett neked Aristides, hogy ennyire neheztelsz rá?» — «Nekem bizony semmit, felelt jámborul az illető; hisz soha sem is láttam őt; csak az boszant, hogy az egész világ igazságosnak czímezgeti».

Aristides nyugodtan türte nem érdemlett sor-

sát, sőt távozásakor kérte az isteneket, hogy hazájának soha se legyen szüksége az ő személyére . . . az istenek azonban nem hallgatták meg ez önzetlen imát s magával Athénnal is megizleltették nemsokára: mi az a hontalanság, melylyel oly könnyen és könnyelmüen sujtotta egy teljesen bűntelen, jeles fiát.

Darius nem feledte a marathoni kölcsönt, s nagyszerü előkészületeket tőn ujabb hadjáratra, s ámbár egy lázadás Egyptomban, majd sulyos betegsége meggátolta a kivitelt, megboszulni Athénen a vereséget a koronával összeforrt örökség gyanánt hagyta második nejétől, Cyrus leányától, Arostától született kedvencz fiára, Xerxesre.

Miként az apát Hippias: az uj persa fejedelmet szintén néhány földönfutó görög kollegája bujtogatta legjobban görög vérrel lemosni a persa névről a gyalázatot, s meghóditni azon gazdagságban és szépségben páratlan országot, melynek méltó uralkodója csakis ő, csakis a persa király lehet, — s midőn hazaáruló nógatásaikhoz a már egyszer csuful járt Mardonius s a hires jós Onomacritos is csatlakozott — Xerxesben a hiuság és harag lobbot vetett s a másként békés természetü, sőt lágy kedélyü fejedelem ráadta fejét a háborura . . . Három évig a persa birodalom minden zegezugában éjjel-nappal szakadatlan tartott a készülődés . . . egyuttal szövetség köttetett Carthagoval, hogy Siciliába törjön s gátolja

az ott virágzó görög gyarmatokat az anyaországnak segitséget hozni.

Xerxes táborához* mérve a görög nép egészben sem vala több, mint egy piczike sziget az océán végtelen sikján. Ötvenhat különféle nép, a birodalom legtávolibb részeiből, saját nemzeti öltözetök és fegyverzetökben s tulajdon zászlóik alatt szolgáltak Xerxes seregében: hinduk pamut szövetbe, aethiopok oroszlánbőrbe öltözve, fekete ballujkok Gedrosiából, mongol és bocharai nomad törzsek, hegyi vadásznépek, például a karikás ostorral harczoló sogortok; medusok és bactriaiak csillogó ruházatban; lydiaiak négy fogatu kocsikban, arabok tevéken, phoenicziaiak hajókon s egy csomó kis-ázsiai görög. Számukat többnyire 1.700,000 gyalog és 400,000 lovasra becsülik, a tömérdek szolgák-, nők, matrózokon és

* Herodot szerint a sereg következőleg volt összeállitva:	
1207 három-evezős, 200 fönyi legénységgel. Ezek összes száma	241,400
30 ember minden hajó szolgálatára. Ezek összes száma	36,210
3000 hajó, mindegyik 80 emberrel Ezek összes száma:	240,000
A tengeri hadsereg összes száma:	517,610
Szárazföldi sereg: gyalogság	1.700,000
lovasság	400,000
a hadi szekerek és tevék mellett	200,000
Összesen	2.317,610
Thraciából, és a szomszéd tartományokból rendeltettek a hajók szolgálatára	24,000
szárazföldi seregek	30,000
és igy Ázsia- s Európából összeszedetett	2.641,610
Ehhez adva a szárazföldi s teherhajókon levő rabszolgákat, Xerxes népének összes száma	5.283,220

főre rug.

herélteken kivül, kikkel együtt állitólag az öt milliót is megütötte. Mikor Xerxes Abydosnál, fehérmárvány trónon ülve, végig nézett e végtelen tömegen: hirtelen könybelábbadt a szeme. «Miért sirsz te ott oh uram! szólt Mardonius, ahol más halandónak örömtől ragyogna az arcza!» «Az a gondolat rikatott meg, hogy száz év mulva e sok ember közől egyetlen egy sem fog élni!» . . . Hátha tudta volna, hogy a legtöbb már a legközelebbi esztendőt sem éri meg, nemhogy a századikat! . . .

Mert hát Görögország sem várta ám ölbetett kézzel az ellenséget. Demaratus, hazulról elzüllott spartai fejedelem Xerxes azon megjegyzésére, hogy a görögöknek csak lesz jó dolguk ily óriási sereggel össze nem tüzni, fejcsóválva mondá: «Csalódol! A görögök harczolni fognának, ha tizannyian lennétek is. Spartáért legalább, melynek törvény parancsolja ezt, — jót merek állani erészben» . . .

Demaratus bátran elvállalhatta volna a kezességet Athénért is . . . Akármint vétkezett Themistokles, hogy versenytársát oly nemtelenül távolitá el köréből, örök érdeme, hogy innen kezdve kettőztetett buzgalmat fejtett ki ártalmatlanná tenni «a persa tüzet, mely szerinte elnyomatott ugyan, de végkép el nem oltatott». Lelkesitő szavaira az athéni nép a laurioni bányákból napfényre kerülő ezüstön, mely eddig látványos mulatságokra vagy segélyzésekre fordittatott — száz gályából álló hajóhadat teremtett, s ránczba

szedve a persákkal akár félelemből, akár számitásból czimboráló szigeteket, tömérdek zsákmányt gyüjtött. A rémhir, hogy Xerxes oly roppant táborral indult ellenök, pillanatra megdöbbenté ugyan, de a jövő perczben már senki sem gondolt másra, mint a kötelességre és a dicsőségre, amit ily óriási ellenség leveretése nyujthat . . . A többi görög államok nagy részét — Sparta kivételével — csak pillanatra ragadta magával e lelkesedés; némelyek pulyán, mások dohogva vonultak vissza a nagy nemzeti háborutól, s az utóbbiak közől Gelon, syracusai tyrannus, amiért őt fővezérül elismerni vonakodtak, büszkén üzent Athénba, hogy «az év elvesztette tavaszát», vagyis az ő közremüködése nélkül époly meddő lesz az önvédelem, aminő az esztendő volna tavasz nélkül...

A Pythiának egy rejtélyes jóslata szintén azt látszott czélozni, hogy az athéniek bátorsága megernyedjen. Miután előbb szokott kacskaringós és dagályos beszédmodorában élénken kiszinezte Görögország pusztulását, végül nagy kegyesen megengedte, hogy van mégis egy mentség, az tudniillik, ha az athéniek fából készült falak mögött keresnek oltalmat . . . Egész Athén hiában törte fejét: hová, hogyan s milyen fából kellene-e bűvös falat vonni, de a sok czifra kommentár közől egy sem elégité ki s csöndesité le a háborgó kedélyeket. Themistokles ketté vágta a csomót. A furfangos férfiu, aki alkalmasint maga sugalmazta a ruganyos értelmü jóslatot — megmagyarázta a népnek, hogy Athént megvédeni

az istenek határozata után botor erőködés lenne. — Menekülés és biztos oltalom csak — a hajókon kinálkozik. A tömeg tapsolt s még az nap hajóra rakta ingó-bingó összes javait, s a nőkkel, gyermekekkel együtt a szomszédos szigetekre szállitotta . . . a fegyverképes férfiak viszont Themistoklessel a hajóhadhoz csatlakoztak s Artemisium hegyfok mellett horgonyt vetve, ott akarták bevárni a rengeteg persa hadat. Ide jöttek a szövetségesek is, s fővezérré Themistokles mellőzésével a spartai Eurybiades választatott.

Szárazon is a spartai vezénylet alatt várta a támadást Görögország. A thermopylaei szorosnál mely keskenyebb pontjain alig 15 méter széles, két helyen meg ugy összezsugorodik, hogy veszély nélkül két szekér sem hajthat el egymás mellett, Leonidas spartai király válogatott, bár számra csekély sereggel, melyhez Sparta 300, Tegea és Mantinea 1000, Orchomenos 120, Arcadia többi vidéke 1000, Corinth, 400, Ihliont 200, Mycene 80, Thespis 700, Theba 400, Phocis 1000, az opunti Locris pedig amennyije volt annyi embert adott, helyezkedett el győzelmet nem, csak dicső halált remélő fenkölt nyugalommal. «Minő emléket hagysz hátra nekem? kérdé a végzetes harczba indulótól neje. «Azon kérelmet, felelt Leonidas, hogy halálom után hozzám méltó férjet válaszsz, ki téged mindkettőnk nevére érdemes gyermekek anyjává tegyen!»

Xerxesnek egy országgal fölérő tábora csak léptenként közeledett ezalatt kitüzött czélja felé,

mozgását roppant száma, de az elemek haragja is késleltetvén. Az első hidat, melyet a persák a Hellesponton vertek, a vihar által fölkorbácsolt hullámok nyomban megsemmiték. A király 300 botot méretett a vakmerő tengerre, s mintegy hogy megbélyegezze, tüzes vassal sütögetteté — ily furcsa ének közben: «Te keserenyés izü csuf viz! ki megbántottad Xerxest anélkül, hogy ellened egy mákszemnyit vétett volna, tudd meg, hogy csak azért is átmegy rajtad, tessék bár neked vagy ne!» . . . At is ment, de a tenger viszont a viharral szövetkezett, s pár óra alatt ugy szétzilálta a persa flottát, hogy 400 hajó elsülyedt, egy csomó pedig az athéniek közé tévedt s elfogatott. Növelte Xerxes keserüségét, hogy utjában a szirtek faláról kihivó föliratok köszöntötték: a Themistokles üzenetei a kis-ázsiai görögökhöz, hogy származásukról meg ne feledkezzenek, s a döntő perczben vagy átpártoljanak, vagy csak immelámmal harczoljanak . . .

Maczedonia hódolata, melyet mások is utánoztak — kiengesztelé némileg a persa királyt. Bizton hitte, hogy övé már most a diófáig minden s elképedt, mikor meghallotta, hogy a thermopylaei szorosnál egy maroknyi ember utjába állani, sőt föltartóztatni komolyan szándékozik. Rögtön rájok üzent: tegyék le fegyvereiket. «Vedd el!» hangzott a kurta spartai válasz. — Egy uj hirnök Leonidasnak országokat, Spartának elsőséget igért a görögök közt, ha önként hódol. «Fegyverrel, nem árulással szokás ezt szerezni nálunk»

felelt Leonidas. — Xerxes négy napi gondolkodást engedett, aztán rohamot rendelt. Egy előőrs ijedten jelenté: «Végünk van! a persák mindjárt elnyomnak». «Mondd inkább, mi nyomjuk el őket mindjárt» szólt Leonidas. «Hogy lehet az, hisz annyian vannak, hogy nyilaik elfödik a napot», jegyzé meg valaki. «Annál jobb, legalább árnyékban harczolhatunk», vágott vissza Dioneces.

A persák őrült támadásai csakugyan mind meghiusultak . . . Görögország kapuját betörni lehetetlennek mutatkozott. Egy Ephialtes nevü silány ember ajánlkozott Xerxesnek, hogy jó pénzért éjjel kerülő utakon honfitársainak háta mögé viszi a persa csapatokat. A becstelen alku megköttetvén, a kelő nap első sugarainál rémülve vette észre a Leonidas kis serege, hogy két tűz közé szorul.

A szövetségesek egy része elhatározta, hogy ez árulás következtében lemond a most már nem csak egyenetlen, de itt semmi haszonnal sem kecsegtető küzdelemről, s az ország belsejébe vonul. Leonidas a 300 spartaival nem mozdult. «Inkább meghalni, mint egyszer elfoglalt pontot föladni ősi törvény nálunk», szólt ünnepélyes hangon, aztán társaihoz fordult: «Ma estvére meghivlak titeket Plutohoz vacsorára» . . . Néhány percz mulva az egész csapat, mint valami kis folyó a tengerbe — a persa táborba nyomult és elnyeletett. Csak egy maradt fön közülök hirmondónak, de a legközelebbi nagy csatában ez is elment a tulvilágba társaihoz, hogy csodálatos győzelmek

s a persa had romlásáról szóló örömhirekkel füszerezze meg «a Pluto vacsoráit». Xerxes, akinek e kétes dicsőségü diadalt 29,000 emberrel kellett megfizetni, darabokra vágatta a hős Leonidas hulláját, a hálás haza ellenben oszlopot emelt a helyen, ahol dicső bajnokai elhullottak Simonides e föliratával: «Vándor! add tudtára Spartának, hogy szent törvényeinek engedelmeskedve haltunk meg itt a hazáért». S a költő hozzá tevé: «Mily dicső azok sorsa, akik Thermopylaenél elvérzettek. Sirhalmok oltár . . . Emlékezetök örök kegyelet tárgya. S hirök nevök ragyogását sem az idő, sem a rozsda nem lesz képes elhomályositani. Az alvilági terem, ahol ők pihennek, Görögország dicsőségét őrzi!»

A Leonidas és társainak véres tetemei fölött a persa had akadálytalanul özönlött előre, s Boeotiában kétfelé oszolva, egyik rész Delost kirabolni, a másik Athént porba tiporni indult. Az első nem sikerült; a másik igen. A gyönyörü város romhalommá lőn. S összeomló palotáinak zajától nemcsak a görög városok, de a legbátrabb görög szivek is megrendültek.

A hajóhad vezérei, akik apró csatározások után a bekerittetés veszélye elől Salamis és Athén között kerestek biztosságot — összeültek s fölvetették a kérdést: itt mérkőzzzenek-e, vagy szétoszolva kiki saját tűzhelyét siessen védelmezni? Themistokles lángnyelven szónokolt az előbbi nézet mellett s midőn az ellenpárt feje Eurybiades nem győzhetvén le őt érvekkel, botot fogott

rá, hidegvérüleg felelt: «Üss de hallgas meg!» Egy másikat viszont, aki sehonnainak czímezte — egy gyönyörü rögtönzéssel némitott el. «Az én hazám mondá — e kétszáz hajó, miket Athén népe Görögország oltalmára szerelt föl — a közjóért a lángok martalékául hagyván hátra ugyanakkor templomait és hajlékait, mikhez annyi jogos érdek s oly szent emlékek füzték». A tárgyalás ezentul kissé higgadtabban folyt s Aristides megjelenése, aki számüzetése helyéről — nem gondolva a szanaszét czirkáló persa hajókkal, jött kivenni részét a küzdelemből, a vitát egyelőre Themistokles javása döntötte el. A rövid pauzát, ami igy beállott, ügyesen használta a furfangos Themistokles. Hirnököt szalasztott Xerxeshez, hogy a görög hajóhadnak inába szállt a bátorsága, s ha nem siet, kénytelen lesz egyenként fölkutatni s hosszu és terhes hadjáratban győzni le azokat, akiket most kezének egy szoritása megfojthatna. A cselfogás jól elsült. Xerxes megköszönte szépen a baráti figyelmeztetést s a görög flotta egyszer csak azon vette észre magát, hogy az ellenség a nyakán termett, s választása csupán a győzelem vagy halál között lehet . . . 1207 persa hajó uszott a 380 göröggel szemben, de a számbeli tulsuly ezuttal annál kevesebbet nyomott a latban, mivel térszüke miatt a persák nem fejthették ki egész erejöket, sőt egy csomóba zsufolva sokszor még terhére váltak egymásnak s megnehezitték a védekezést a merészen közéjök rontó s előre hátra vigan ficzánkoló, könnyü já-

ratu görög hajók ellen. Xerxes, aki egy magas dombról élénk figyelemmel kisérte a csata fejlődését, elsápadt, mikor legszebb hajóit sülyedni, s legkitünőbb embereit s a persa ifjuság színét virágát rakásra hullani látta, mig a hátulmaradt hajók takarosan megfordultak s szégyen a futás de hasznos! az ő fölséges szeme láttára illantak el az öldöklő ütközetből. Vitézül csak Artemisia, Caria királynéja forgolódott, de azért ő is ott vész, ha egy szerencsés ötlet meg nem menti. Görög hajók által szorongatva, a szemes asszony habozás nélkül egy persa gályának rontott s a tenger fenekére furta. E csellel egy csapásra két legyet ütött agyon. A görögök azt hivén, hogy tévedtek, fölhagytak az üldözéssel, Xerxes pedig meghatva kiáltott föl, hogy seregében a férfiak nőkként viselik magukat, egy nő meg férfiak módjára harczol! Tisztelete jeléül a visszavonulás alatt Artemisiára bizta gyermekeit, aki azokat Ephesusba vitte . . .

Themistokles most el akarta vágatni a hidat a Bosporuson, hogy a persák ott szoruljanak görög földön, de óvatosb társai a közmondással tartottak hogy: a futó ellenségnek arany hiddal kell kedveskedni, — a persa csapatok pedig, melyek még mindig jóval meghaladták a háromszázezret — amugy sem siettek eltávozni a görög földről. Xerxes Mardonius sürgetésére beléegyezett, hogy ez a tengeren szenvedett kudarcz kölcsönét kamatostul visszafizesse a szárazon a görögöknek . . . Mardonius ugy telebeszélte e tárgyban a ki-

rály fejét, hogy mikor a spartai követek jelentek meg nála s hallatlan vakmerőséggel elégtételt követeltek Leonidasért, Xerxes még csak föl sem indult, hanem a mellette álló Mardoniusra mutatva gunyosan viszonzá: «Amit Sparta keres, ettől majd megkapja».

Ő maga azonban még sem várta be a leszámolás napját. Hajóra szállt s ámbár a tenger ezuttal is éreztette vele ellenszenvét s annyira megczibálta hajóját, hogy kiséretéből sokan a teher könnyitése végett a tengerbe ugráltak és fultak, ép bőrrel visszajutott övéihez.

Mardonius telelni Thessaliába huzódott, s hogy meghasonlást idézzen elő Athén és Sparta között, mint a Thermopylaenél ura Leonidasnak, ő viszont Athénnak igért tücsköt-bogarat, ha szabad kezet enged neki Spartával tetszése szerint elbánhatni. Miként egykor ura, ő is kosarat kapott. Csak egy ember, Cirsillus pártolta az ajánlatot, de ezt nők és gyermekek kövekkel verték agyon. Aristides ugyanekkor egy szertartást hozott be, melynél fogva izzó vasdarabok vettetvén a tengerbe, a furiáknak ajánltatott föl, aki a persákkal egyezkedést merne javasolni.

A persa vezér a jövő tavaszszal Atticába nyomulván, irgalom nélkül el is pusztitott mindent amihez hozzáfért; csak mikor értesült, hogy Sparta, mely hónapokon át vétkes közönynyel engedte át sorsának a miatta lakoló Athént — Pausanias vezérlete alatt jelentékeny segélyhadat inditott utnak — takarodott ki ismét, s a lo-

vasság képezvén főerejét, az ennek kifejtésére fölötte alkalmasnak tetsző plataeai sikon tábort ütött.

Épen egy éve mult (479 szept.) hogy a görög fegyverek Salamisnál a persa hajóhadat tönkre verték, s ez jó jel leendett most az Aristides és Pausanius vezénylete alatt egyesült görög hadnak ujabb ütközetre . . . de a jósda szava, hogy aki előbb kezdi, az veszti el a csatát, mérsékelte a görög harczi kedvet ugy, hogy ezek addig huzták halogatták a dolgot, mig Mardonius beléunván a sok gondba, amit nagy seregének ellátása okozott neki, fölkiáltott: «Mit törődöm én a jóslattal, mikor a törvény azt parancsolja, hogy a persák amint az ellenséget megpillantják, azonnal ellene vezetendők» — s nyomban jelt adott a támadásra . . .

A jóslat igazat mondott. A türelem rózsát, illetőleg diadalt termett a görögöknek, a persa seregből pedig 40,000 ember hullája — köztök Mardonius, aki egy fehér paripán ülve rettenthetlen vitézséggel mutatott jó példát, hogyan kell harczolni és meghalni, hevert a csatatéren . . . A spartaiak állitólag csupán 91, az athéniek 52, a tegeabeliek 16 vitézt vesztettek ez alkalommal. Hamvaik sirokkal lőnek megjelölve, melyeknél évenként áldozatok mutattattak be, s minden ötöd évben ünnepélyes játékok rendeztettek. Ilyenkor hosszusor myrtuslombokkal diszitett szekér után egy ökör vezettetett; nyomában ifjak lépdeltek tejjel, borral és illatszerekkel kisebb-

nagyobb edényekben. Aztán Plataea első tisztviselője következett egy edénynyel bal, s egy tőrrel jobbkezében. E menet a városon körösztül haladt a csatatérre. Itt a város képviselője a közel forrásból meritett vizzel megmosta s illatszerekkel befecskendé a gyászemlékeket; az ökröt leszurta s poharat üritett azok emlékeért, kik vérökkel váltották meg Görögország függetlenségét.

Csaknem ugyanazon órában, mint Plataeánál — Kis-Ázsiában is szerencse koszoruzta a görög hősiséget. A persa flotta maradványa, mintegy 400 hajó Micale hegyfoknál, Samos előtt gyült össze, de mikor az athenei Xantipuss s a spartai Leotichydes vezénylete álló görög hajóhadat a láthatár szélén megpillantá, — hamarosan kiszállt, a partra vonszolta hajóit, s nem bizva eléggé sem magában, sem az ott lebzselő s most véle egybeolvadó 60,000 főnyi persa seregben, bástyákat rögtönzött s azok mögé bujva leste a támadást. A görögök nem soká várattak magukra. Kikötni a hajókat, lángbaboritni s az elhamvadó bástyák által roszul védett ellenséget mint a répát apritani — oly bátor gondolat volt nálok, mely a másik perczben már hőstetté változott át, megfosztva Xerxest seregének utolsó romjaitól s trónjának utolsó támaszaitól. Egy összeesküvés, melyet Artabanus s a herélt Spamithras szőttek, rövid idő mulva életétől is megfosztá a szerencsétlen fejedelmet.

Harmincz év kellett Persiának, mig ugy

ahogy kiheverhette e nagy garral s példátlan erőkkel kezdett hadjárat tömérdek veszteségét. S ha a görögök, akiket a balsors egyesitett, a békében meg nem hasonlanak, hanem a dicsteli védelem után hasonló kitartással és erélylyel támadólag lépnek föl, a persa birodalmat alkalmasint már most eléri sorsa. s Nagy Sándornak másutt kell vala keresni a babérokat, amiknek első leveleit persa földön szedte.

X.

A fölszabadult Görögország legnépszerübb emberét most Themistoklesnek hivták. Amiről ifjabb éveiben álmadozott, megvalósult; Miltiades dicsőségét többé nem volt oka irigyelni. A salamisi diadalt mindenki neki tulajdonitá; bércz és völgy, palota és kunyhó az ő nevét visszhangozta. Az olympiai játékokon megjelenésekor az egész közönség tisztelete jeléül fölállott, sőt a szűkmarku s tisztelgés dolgában szándékosan fukar Sparta is — e nagy vendéget falai közt üdvözölhetvén — olajággal tüntette ki, a város legszebb kocsiját bocsátá rendelkezésére, s a távozót 300 előkelő ifjuval egész a határig kisérteté.

E spartai önkéntes hódolatban volt azonban egy kis számitás is. Themistokles szerfölötti hiusága nyilt titok volt mindenfelé. Ellenségei ráfogták, hogy az ajándékot sem veti meg, s néhány lázadó szigetnek egyenesen nagy summa pénzért

kegyelmezett. Spartának pedig sok oka volt lekenyerezni az otthon mindenható férfiut, — veszélyes vetélytársa, Athén fölépitését, e romok lévén rá nézve a persa háboru legbecsesb nyeresége — minden áron meghiusitni szándékozván. Themistokles tette magát, mintha igazat adna Spartának, hogy a Peloponezuson kivül botorság várost épiteni, ahol a külellenség ellen eléggé soha sem védhető az, — ellenben hazatérve egész hévvel nekifeküdt, hogy a ledőlt paloták és templomok helyén ujak és szebbek emelkedjenek, s midőn Sparta a régi bástyák épitését casus bellinek nyilvánitá — éjjel-nappal lázas erélylyel folyt a munka, s a rabszolgákon kivül a szabad embereknek, s ifjunak vénnek egyaránt segiteni kellett, mig Athén hamvaiból mintegy varázspálcza érintésére föltámadt, s fitytyet hányhatott és hányt minden fenyegetésnek . . .

Themistoklest a hazafit, de az embert is találóan jellemzi, ami ez izgalmas napokban történt. Az athéni nép kegyencze egyizben fölmenvén a szószékre, kijelenté, hogy valami kiszámithatlan fontosságu inditványa volna, de mert soha sem titok amit kettőnél többen tudnak, csak egy emberrel közölheti. A tömeg egyhangu fölkiáltással Aristidest nevezte meg. «Görögország összes hajói, szólt négyszem közt Themistokles, e perczben mind a pyraeusi kikötőben horgonyoznak. Égessük föl s Athén fensőségét nincs többé, ami megingassa». Aristides nem felelt, hanem visszatért a feszülten várakozó néphez s a szószékről e pár

szóban közlé véleményét: «Amit Themistokles ajánl, igen hasznos lenne, de ép oly mértékben erkölcstelen». «Nem kell», zugott a tömeg, s a lelkiismeretlen inditvány a szerző roppant tekintélye daczára is megbukott.

Kevéssel utóbb maga a szerző is igy járt. A görögök ezidőtájban Cyprus és Byzant ellen, melyek persa iga alatt nyögtek — jelentékeny haderőt szerveztek, melyet athenei részről Aristides és Cimon, a Miltiades fia; spartai részről Pausanias s Plistarchus, a Leonidas fiának gyámja vezéreltek. Cyprus fölmentetett, Byzant bevétetett, s minthogy ez alkalommal Xerxes több rokona is foglyul esett, a gőgös Pausanias, akinek a plataeai diadal óta egyed- és kényuralomra fájt a foga — nemcsak váltságdij nélkül szabadon bocsátá őket, de egyszersmind üzent a királynak, hogy ha egyik leányát hozzáadja, cserében egész Görögországot a kezére játsza. Az alku létrejött, de Pausanias oktalan, fenhéjázó magaviselete, s a persák szokásait már előre is felöltő botrányos életmódja szemet szurt; s ámbár bevádoltatván, vásárlott veksokkal kitisztázta magát, a Spartában mindenható ephorok csalhatlan bizonyságokkal végre rásütötték az árulási szándékot s halálra itélték. Pausanias Neptun templomába menekült s ott befalaztatott, tulajdon anyja vivén oda az első követ, amiért nevére és családjára ily lemoshatlan gyalázatot hozott.

Miért, miért nem? elég az hozzá, hogy Themistoklest a kósza hír Pausanias bűntársaul em-

legette, s mivel nagy vagyonát és hirét, melylyel uton-utfélen kérkedni szokott «elég nagy lévén kiváló tetteket végrehajtani, de nem arra, hogy hallgasson rólok» — sokan irigyelték, közvádló hamar akadt. Themistokles tapasztalásból ismervén a népkegy ingatagságát, ahelyett hogy Aristides példájára a törvényszék előtt megjelent s az itéletet bevárta volna, a molossok királya, Admetushoz, onnan Pydnába, s végre a persákhoz szökött, s ott — Artaxerxes Longimanus, a Xerxes utóda által, aki három város jövedelmét pompás menyekzővel együtt biztositá neki, — szivesen iáttatván, némelyek szerint természetes, mások szerint erőszakos halállal fejezte be ragyogó pályafutását. Tetemeit barátai 465-ben visszahozták hazájába, melynek nagyságát — annyi hibái daczára — tagadhatlanul az ő lángelméje s törhetlen bátorsága alapitotta meg.

Aristides, aki azt mondá egyszer: Athénban mindaddig nem lesz béke, mig mindkettőnket (őt és Themistoklest) a barathrumba nem vetnek», nem sokkal élte tul vetélytársát, s szegénysége miatt közköltségen temettetvén el, családja felől gondoskodni szintén az állam vállalkozott . . . Jóslatszerü állitását azonban nem váltotta be a jövő. Themistokles nagyravágyása Athént is megszállotta, s hires két fiának sirjai nem lettek lépcsők, mik a béke templomába vittek, sem párnák, miken a béke angyala csöndes zavartalan álomra hajthatta volna fejét. A szövetséges társak megunták a nyomasztó terheket, miket

Athén a persa háboru czimén rovogatott rájok, s föllázadtak fensősége ellen, midőn ez az epret vélök együtt szedte de mindig a maga számára foglalta le. A belháboru állandóvá lett a görög földön s minthogy Sparta elejétől irigy szemmel nézte a fejére nőtt versenytárs szerencséjét, — a visszahatás oly vezérre talált benne, aki a győzelmet végre is kicsikarta a különben sem igen állhatatos sorstól . . . Csupán a szellemi fölény, s a véle járó dicsőség maradt Athén örök osztályrésze, *Aeschylus, Sophocles*, *Euripides* és *Aristophanes* költői, *Herodot*, *Thukydides*, *Xenophon* történeti, *Pericles*, *Lysias*, *Isocrates*, *Demosthenes* szónoki, *Socrates*, *Plato*, *Aristoteles* bölcsészeti, *Phydias* viszont vésőjének művészi alkotásai által oly csillagkoszorut fonván e város neve köré, melyet semmiféle haditények sem lehettek képesek tulsugározni . . .

Az athéni nagyság és hanyatlás egyik közös s nem utolsó oka volt, hogy Aristides a negyedik osztály számára is kivivta a polgárjogot, a közszabadságnak uj és erős oszlopot, de a személyes becsvágynak is tág kaput és kényelmes eszközöket teremtvén ez alantfekvő s jóra roszra egyforma könnyen hajlitható társadalmi rétegnek már számánál fogva is jelentékeny befolyásában a közügyekre.

Aki ez igazságot a maga kárán első kényszerült megismerni: Cimon volt, a Miltiades fia s Aristides tanitványa, ki apjától a hadvezéri és államférfiui képességet, mesterétől ennek szelid-

ségét s rendithetlen becsületességét örökölte, s a tömegnek hizelkedni inkább értő Pericles által a nyeregből mégis kiüttetett.

Cimon, miután a persák uralmát Európában végkép összetörte, Artaxerxes Longimanusnak Cyprus visszahóditására küldött hadait előbb a tengeren szórta szét, majd az elfogott persák ruháiba bujtatván embereit, a szárazon is pocsékká tette, egy nap aratván két oly fényes győzelmet, melyek eredményeiket tekintve pirulás nélkül megállhatnak Salamis és Plataea mellett a görög történet legragyogóbb lapján. A tömeg meg is koszoruzta, de midőn a nagylelkü hős inditványára a messeniek föllázadása által zavarba ejtett Spartának Athén segitséget küldött s e spartai fölfogás szerint lealázó beavatkozás otromba gunynyal visszautasittatott, a népharag a tanácsadó ellen fordult s számüzte őt (460).

E hálátlan és igáztalan végzés egyik főszerzője Pericles volt, aki e mesterséget apja, Xantippustól tanulta, ki a közvéleményt szintén ily módon izgatta föl Cimon apja, Marathon hőse, a kórágyhoz szögezett Miltiades ellen, siettetve ennek a hazáért nyert mély és fájdalmas sebeiben való kimulását.

Pericles, ugymond Cantu, előkelő családból származva, s gyönyörü termettel, ritka észtehetséggel s elragadó ékesszólással megáldva, mint korának s az emberi természetnek alapos ismerője mindazon tulajdonokkal birt, amik az állam-

férfiunak nagy sikereket biztositnak, kiváltképen ha az igazsággal és becsületességgel nem igen törődik. Nyilvános föllépéseire igen sok gondot forditván, ő volt az első, ki beszédeit kidolgozta és leirta, gyakran ismételvén önmaga előtt: «Emlékezzél meg, hogy szabad emberek, görögök s főleg atheneiekhez fogsz szólni;» s kérte az isteneket: ne engedjék, hogy ajkairól valami kellemetlen szó érintse polgártársai kényes füleit. Az ő szavai — Aristophanes szerint, — egész Görögországot megrenditő mennydörgés és villámlás voltak, legkiválóbb ellenfele, a szintén nagyszabásu szónok Thukydides pedig bevallotta, hogy: «Midőn már földreteritém őt, azt mondja: Nem, nem igaz, én lábaimon állok, s hogy igy van, a néppel is elhiteti». Ritkán ment föl a szószékre, s igy ha fölment, már maga e tény növelte az ügy fontosságát. Igen ügyesen tudta érzelmeit takargatni, különösen oly tárgyban, melyet leginkább szivén viselt. — A tisztelet, gazdagság s nyereség iránt közönyösséget tanusitott; mások tanácsát meghallgatta vagy legalább azt figyelembe venni látszott; s oly mérséklettel járt el mindenben, mely az ellenséges indulatot lefegyverzi s ellenállhatlan hatást gyakorol a tömegre. Egy ellenfele szemrehányásokkal halmozá el a gyülésben s mire beszédét bevégezte, már rég kibontá sötét szárnyait az éj. Pericles utasitá szolgáját, kisérje fáklyavilággal a szónokot szállására.

A kormányügyek élén állva, mindaddig a

nép hatalmának öregbitését tartá szem előtt; hogy annál inkább nagyobb rész jusson neki belőle, s e czélra irányzá minden törekvéseit uralma idején; mert valóban uralkodásnak lehet neveznünk az ő negyven évi működését: jóllehet sem archoni, sem hadvezéri hivatalt nem viselt soha. Még az Areopagusba sem juthatott be: miért is annak tekintélyét mindenkép csorbitani törekedett (461). S valóban Ephialtes meg is szoritotta e törvények hatóságát, elvonván attól a játékokra felügyeletet, a törvények átvizsgálási jogát, és az erkölcsök felötti őrködést; s hogy a néptörvényszékek látogatottak legyenek, az ott megjelent törvényszéki tagoknak napi dijt rendelt Pericles; minek következése lett, hogy naplopók és foglalkozás nélküli egyének töltötték meg a birói termeket. A szegényeknek zsoldot rendelt, hogy a szinjátékokat látogathassák; és meghóditott területek egy részét felosztatá köztök. Ez által nevelte a dologtalanok számát, kik egyebet sem tudtak, mint államügyekről fecsegni, s a törvényeket birálgatni: e mellett azonban nem feledék el égig magasztalni azt, a ki őket ily kedvezményekben részesitette. Átalában a nép uralkodott: az Aristides által behozott takarékos gazdálkodás pazar és fényüző kormánynyá változott. E közben beköszöntött a ledérség csábitó külsejével: Aspasia hetaera háza gyülpontja lett Görögország legkitünőbb férfiainak: ő tanitotta ékesenszólásra Periclest; az anyák ő hozzá küldék fiaikat, kiképezni őket a nevelésben, a férjek nejei-

ket, finom szokásokat tanulni tőle: egyszersmind ifju hajadonok jövének hozzá, oktatást venni a finom kaczérság mesterségében.

Pericles az előkelő osztályt a nép által tartá féken, a népet viszont azáltal zabolázta meg, hogy folytonos harczokban foglalkoztatta, a békeszerető lakosoknak munkát, s a művészi tehetségnek, mely ekkor érte el tetőpontját, táplálékot szerzett. A Piraeus 400 hajót vehetett föl magába, a Munychia és Phalerum, két mellék-kikötőn kivül, mely utóbbi, valamint a Piraeus, kettős fal által volt a várossal összekötve s ezt hatvan stadiumnyi kiterjedésében, köröskörül az Ilissus és Cephisus folyamok által keresztülmetszett olajfaültetvények környezték. Az utakon és a városon kivül csarnokok, festvények, szobrok, oszlopok, feliratok, a persák- és spartaiaktól elszedett diadaljelek és játékok alkalmával a győztesek által nyert háromlábak voltak szemlélhetők. A Bachusszinház 300,000 nézőt fogadhatott be. Tizenegy millio lirát költött Pericles a Propylaeum épitésére, mely a fellegvárnak dóri modorban készült pompás előcsarnoka volt, Phidias, Myron és Alcamenes műveivel megrakva. Ő saját költségén épité a Parthenont Minervának, s az Odeont hangversenyekre: szóval a várat annyira átalakitá, hogy Lysippus méltán felkiálthatott: Őrült az, ki Athenet nem kivánja látni; őrült az, a ki látja, s nem bámul rajta; de méginkább őrült az, a ki azt látva s bámulva, meg tud tőle válni.»

A harczmezőn kezdetben a szerencse nem igen

mosolygott Periclesre, s mikor Spartával összetüzött, kegyetlenül elverték rajta a port, ugy hogy ő maga inditványozta Cimon visszahivatását. De később itt is megfordult a koczka s nevének csillogását számos diadal fokozta és sokszorozta.

Cimon visszatértekor egész Görögország önemésztő belharczok rémes zajával volt tele, — legdühösebben mégis Athéne és Sparta fenekedtek egymás ellen. Cimon fegyverszünetet sürgetett, mely hallgatag elfogadtatván, módot nyujtott neki, hogy ifjabb éveinek nagy munkáját lehető messzetolni a perzsa birodalom határait Görögországtól — ujból fölvehesse.

Athén kétszáz hajót küldött lybiai Inarusnak Egyiptomba a persák ellen, kik e váratlan segély elől Memphisig futottak. Furfangos vezérök Megobazus ekkor a sok csatorna ügyes fölhasználásával lecsapolta a Nilust, s a görög hajók egyszer csak szárazon ültek. A vitéz legénység inkább fölgyujtotta, hogysem a megvert ellenségnek engedje át hajóit, s gyalog indult hazafelé, — de a csaták, nyavalyák, s az ut fáradalmainak a nagyobb rész áldozatul esett, s Egyiptom forró fövénye lett a szemfedőjök... Cimon máshelyütt fizette vissza a kölcsönt, s Cyprust is elhóditja a persáktól, ha sebei, vitézségének véres tanui, idő előtt meg nem ölik... Örökségül azon páratlan dicsőséget hagyta hazájának, hogy az egykor oly félelmes persa birodalom most Athéntől békét kérni kényszerülvén, ezt csak oly

föltételek alatt nyerhette el, miszerint az ázsiai görög gyarmatok szabadságát nem fogja többé csorbitani, hajói három napi távolságra maradnak a nyugati partoktól, sőt az aegei és Középtengeren egyátalán nem fognak mutatkozni.

XI.

Cimon halála s Persia meghunyászkodása után elszakadt a vékony fonal, mely Görögország egyes államait eddig is csak lazán fűzte össze. Az oldott kéve egyes szálai szanaszét omlottak, s amint a szél futt, aszerint találkoztak és egyesültek ismét kisebb-nagyobb csomókban, s rövidebb-hosszabb időre hol egy, hol más czélra.. Csak a chaeronai csata egyesité ismét száztiz évi öngyilkos dulakodás után valamennyit a — szolgaságban.

A félszázadra szóló békekötést főleg Athén hősisége csikarta ki Artaxerxestől. Pericles fölszólitá tehát az összes görög népet: küldjön Athénbe követeket, meghányni-vetni a fontos kérdést: mily ünnepélyes módon és alakban váltassék be a fogadás, amit az isteneknek az esetre tőnek, ha az idegen jármot lerázni, amihez a puszta emberi erő kevésnek látszott, az ő segélyökkel sikerülne... A legtöbb város és törzs zokon vette e fölszólitást, nemcsak azért, mert adósságot fizetni még olympusi hitelezőkkel

szemben sem tekintették valami nagyon sürgős és kellemes kötelességnek, de azért is és főleg azért, mivel e meghivás köpenye alól nagyon kikandikált a lóláb, az, hogy Athén mintegy egész Görögország központjául hiszi magát, s a megjelenés őt is, a világot is megerősitené a hizelgő föltevésben. Néhány távoli gyarmat kivételével nem is jött el senki, s mikor Athén e fölsülést megtorolni készült, az elégületlen államok a tüzet suttyomban egész erővel szitó Sparta árnyékába menekültek. A peloponezusi hét kis köztársaság (a semleges Argost és Achaját kivéve) Corinthusban, ahová az éjszaki kilencz állam is elküldé képviselőit, gyülést tartott, s a közös ellenség: Athén ellen, melyhez csak néhány thessaliai város, Acarnania, Naupactus és Plataea huzott — megköttetett a véd- és daczszövetség.

A közelgő vihar fölrázta nyugalmából Athént, melyet Pericles elhibázott lépése ily válságos helyzetbe sodort, s mint ilyenkor rendes szokás: az átalános megütközés és aggály először is az ő személyét és tetteit vette nyelvére és bonczkés alá. A gunyköltők ráfogták, hogy minde szerencsétlenségnek Aspasia, a Pericles testi-lelki barátnéja az oka, aki boszut forralt a megaraiak ellen, amiért két fiatal lányt mételyes légköréből kiragadtak. «Három hetaera miatt, csufolkodott Aristophanes, a haza örvény szélére taszittatik.» Anaxagorast, Pericles mesterét, akit istentelenség miatt halálra itéltek, csupán tanitványának ékesszólása menthette meg; Phidiasnak pedig, Peric-

les kegyenczének, azon gyalázatos ürügy alatt, hogy a Pallas szobrához szükséges s az ő kezeire bizott arany egy részét elsikkasztá, s hizelgés és hiuságból művében magát és pártfogóját ábrázolta — tetemes birságot kellett fizetnie. Végül maga Pericles került a rostába, s az állam pénzeinek könnyelmü vesztegetése miatt számadást követeltek tőle. A mézesszáju szónok azonban jól kivágta magát. Utalván a czáfolhatlan körülményre, mily szegényen él ő otthon, — kijelenté, hogy az általa emelt összes középületek költségeit megtériti a kincstárnak, ha azok azontul az ő nevét fogják viselhetni. Az athéni hiuság persze hallani sem akart ilyesmiről, de a nagylelkü ajánlat azért megtette hatását s pillanat alatt visszaszerezte a körmönfont diplomatának megingatott hitelét és befolyását.

Pericles most azon volt, hogy honfitársaiba lelkesedést és bátorságot öntsön. Kimutatta, hogy az állampénztárban 6000 talentum hever; hogy Athén évi jövedelme 600 talentumra, — s ha a vámok, a Laurion bányák ezüstje, az idegenek adója s a vagyonos polgárokat terhelő külön adó is odaszámittatik — kétezer talentumra rug; s hogy a tengeren mindenkép győzhetlen lévén — ily segélyforrásokkal a szárazon is bátran szemébe nézhet a zivatarnak. Bizonyságul sikra is állitott rögtön 12,000 embert, de mert az ellenfél 60,000-rel rendelkezett, Archidamos spartai király akadálytalanul pusztithatá Atticát, mig az athéni hajóhad csupán Pelo-

ponezus partvidékén gyakorolhatott visszatorlást.

Attica népe a sulyos s nem épen kiméletes spartai fegyver elől a főváros bástyái mögött keresett oltalmat, minélfogva ott rémitő drágaság keletkezett, a személy és vagyonbiztonság ellenben annál alább szállott. Nemsokára uj csapás tetézte a közzavart és nyomort. Egyiptomban járt idegen hajók magukkal hozták onnan a döghalált a Pyraeusba, s e rettentő nyavalyától csakhamar százával hullott ember, állat, minden, ami élt és mozgott, s mivel a sok hullát nem lehetett azonnal eltakaritani, a megromlott léggel halált szitt be a tüdő.

A nép dühe most ujra Periclest vádolta, s noha ékesszólása vissza-visszanyomta medrökbe a szenvedély tajtékzó hullámait — élete hajszálon függött... A nyavalya végre megkönyörült rajta, s miután gyermekeit egymás után eltemette, őt is elragadta a tömeg boszuja elől. Kórágya mellé gyült barátai, hogy enyhitsék a halálos tusát, érdemeit és diadalait magasztalták, de ő félbenszakitotta: «Mindazon jóban és szépben, amit véghezvittem, a sors, a vezérek, a katonák és polgárok osztoznak. E perczben csak az öntudat vigasztal, hogy polgártársaim közül énmiattam senki sem visel gyászt» — mondá és meghalt.

Pericles hatalmát a nép kegye most egy nagyszáju, s a vakszerencse kedvezményein kivül minden más jelesebb tulajdonságot nélkülöző vargára, Cleonra ruházta, aki teletorokkal sür-

gette ugyan a háboru folytatását, de győzelmek helyett csak a küzdelem elfajulását idézte elő. Tanácsára a másként emberséges Athén Mytilene lakói közül több ezeret fölkonczoltatott, falait lerombolta, földjeit szétosztogatta, s az életbenmaradt polgárokat adófizetőkké tette.

Sparta egyik legkitünőbb vezére Brasides végre Amphipolisnál iszonyuan elpáholván Cleont, minthogy ez öldöklő ütközetben ő is, ellenfele is elesett — Athénban az époly szelid és bölcs, mint vitéz Nicias került felül, akinek nagynehezen sikerült a háborut befejezni, s a marakodó két város közt ötven évre szóló békekötést eszközölni.

Hogy egyik fél sem akarta komolyan a békét, a hiuság és anyagi érdek mellett egyezkedést nem türő elvi ellentétek is forogván fön a demokratikus Athén s az aristokratikus Sparta között, hamar kitünt.

Cleon helyét Athénben Pericles unokaöcscse, Alcibiades foglalta el, époly eszes és bátor, mint nagybátyja, de aki a dicsőségre és hatalomra méginkább ráéhezett, hazafiságban pedig oly távol esett attól, mint leszakadt alma hegyen lévő fától. — Midőn Pericles egyizben azon töprengett, hogyan fog beszámolni a népnek? öcscse nevetve szólt: «Inkább azon törd a fejed, hogyan bujj ki a számadás alól.» Közmondássá lett szép növése gazdagsággal, miveltséggel s a rokonság révén Periclesről ráháramló nimbuszszal párosulván — Cantu megjegyzése szerint valóban jeles

tulajdonságokkal birhatott, hogy még mestere, Socrates is bálványozta őt, s miután Potidaeánál saját élete koczkáztatásával megmentette — mindent elkövetett, hogy az erény ösvényén megtarthassa. Csak egy ember ismerte föl, mi lappang a ritka szép külső alatt; egy Timon nevü különcz, aki nyiltan vallott embergyülölete miatt csodabogár hirében állott városszerte. Timon egy nap fölment a szószékre, s miután mindenki meglepetve leste, mi mondanivalója lehet a misanthropnak: «Polgárok! szólt gunyosan — házamban van egy fügefa, melyet tövestüi kivágatni szándékozom. Ezt azért jelentem be előre, hogy akinek netán kedve van magát fölakasztani rá — siessen vele, különben elkésik»... Ő tehát tisztán látta a veszélyt, mely az államot Alcibiades részéről fenyegeti, de sajátságos intése nem volt s nem is lehetett hatással oly tömegre, mely csapatonként tódult gyönyörködni oly festményben, melyet Alcibiades állitott ki közszemlére, s mely őt meztelen hetaerák ölében szintén meztelenül ábrázolta, vagy miután hetekig zugolódott Alcibiades botrányos kicsapongásai ellen, rögtön kibékült és kaczagott, midőn ez egy gyönyörü kutyájának, melyet 3500 frankon vett, — farkát levágatta, s a csonka ebet a város utczáin végigsétáltatta.

A Nemesis rövid időn torkára fojtá e kaczajt! Alcibiades egyik veszélyes vállalatból a másikba sodorta hazáját, s midőn ezek koronájául Nicias ellenzése daczára kivitte, hogy

Athén, mely Sziczilíában lábát rég megvetni kivánkozott, e sziget belügyeibe avatkozott — a folytonos vereségek itt 40,000 embertől és 240, a Hellespontban 200, s Egyiptomban szintannyi hajótól, a Pontusban pedig 10,000 daliától fosztották meg, s a mindenütt diadalmas Sparta éles kardja elé ugyszólván meztelen mellel állíták őt. Most végre lehullt a tömeg szeméről a fátyol, s a kétségbeesett város megátkozta és halálra itélte Alcibiadest... csakhogy a késő bánat nem adhatta vissza, amit a könnyelmü bizalom elfecsérelt, sőt az elkésett szigor feneketlen mély forrása lett ujabb csapások és gyásznak.

A feldühödt Alcibiades Spartába futott, s noha innen — elcsábitván Agis király nejét, — nehogy agyonverjék, Sardesbe Tissaphernes satrapához szökött, hazaáruló tanácsait és fölvilágositásait a spartaik ügyesen hasznokra fordítván, Athen véginségbe merült. Aki fuldoklik, szabadulás reményével kapkod mindenhez, még szalmaszálhoz is... az athéni nép szintén könnyen rávétette hát magát, hogy Alcibiadest visszahivja, s a sereg romjait ismét az ő keze alá adja. S ezuttal nem tévedett. Alcibiades három csatában szárazon és tengeren megverte az ellenséget, s miután többet megsemmisitett 200 gályánál — diadalkoszoruzva vonult be az örömujjongó Athenébe.

De amint fölkapatott, némi csekélyebb okok miatt hamar elejtetett ismét. Alcibiades most önként száműzte magát Thracia partjaira, s

mikor a spartai olthatlan gyülölet itt is üzőbe vette, Pharnabasus satrapa pártfogásaért esengett, s mert rosz helyre fordult, látván a veszélyt s hogy Pharnabasus őt elfogatni és kiszolgáltatni készül, vitézül ellenszegült s e viadal közben megöletett.

A háboru Athén és Sparta közt változó szerencsével folyt tovább. Amaz tiz vezért állitott csapatai élére, kik közül egy, Conon, kiváló névre tett szert. Ez Lysander, a Heraclidák nemzetségéből; ravasz, bátor és nagyeszü, de erőszakos erkölcstelen férfiu, aki egy határvillongási pörben az argosi követek azon megjegyzésére, hogy alapos okokkal nem képes őket megczáfolni, kardjára ütött, mondván: «Itt az én legalaposb okom;» — jellemének irányát és fővonását pedig ő maga leghivebben kifejezte e jelszavában: «A gyermekeket játékszerekkel, a férfiakat szószegéssel lehet legkönnyebben megfogni.»

Miután Athén az ellenséges hajóhadat Arginusae szigetek mellett szétszórta, Lysander, kit katonái lelkesülten szerettek s a persák pénzzel támogattak, átvevén a vezényletet, nyomába iramodott az athéni flottának, Aegospotamosnál a szó legkegyetlenebb értelmében megsemmisité. A háromezer fogoly közt, akiket kivégeztetett, volt egy Philoctetes nevü, aki a végzetes csata előtt azt inditványozta, hogy a netán fogságba eső spartai katonák jobbkezét le kell vágni! «Nos, hát én mit miveljek most veled?» kérdé Lysander. «Ugyanazt, ami veled történt volna,

ha mi győzünk és megcsiphetünk», felelt nyugodtan Philoctetes.

Az aegospotamosi ütközetben Athénnak nemcsak hajóhadát, de hetvenkét éven át annyi oldalról és eszközzel hiában ostromolt fensőségét is elnyelte a tenger. Szövetségesei versenyezve siettek hódolni az erősb félnek, s akik vonakodtak, erőhatalommal kényszerittettek hasonlóra. A laconi őrség, mely Attica egyik legfontosb hadászati pontján, Deceliában rég megfészkelte magát, Athén ostromára indult, hová kevés vártatva a tengeri erővel Lysander is megérkezett. Az athéniek hat hónapig rendkivüli kitartással és erőfeszitéssel védelmezték városukat, aztán megadták magukat a balsorsnak, mely nagyrészben saját hibáik elmaradhatlan s előreláthető eredménye vala.

Peloponnesus szövetségesei a város tökéletes feldulatását hozták javaslatba; Sparta azonban föltételeket engedett nekik, melyek következtében a Piraeus erőditvényei s azt a várossal összekötő falazat lerombolandók, és minden hajók, nyolcznak kivételével, átadandók voltak. Le kellett továbbá mondaniok minden igényökről egyéb városok fölött; visszahivni a számkivetésből az aristocratia pártolóit; dacz- és védszövetséget kötni Spartával, és ennek kormányformáját elfogadni. Kemény, de kikerülhetlen föltételek. A salamisi csata évnapján fogadá be Athene az ellenséges csapatokat, melyek a falakat lerombolták és hajóhadát fölperzselték; másnap pedig ünnepélyeket és vigságokat tartottak.

Ekkép szakadt vége a huszonhét évi peloponnesusi háborunak; s vele együtt Athén nagysága is sirba szállt.

XII.

Athén hűtelen szövetségesei csurgóról eresz alá jutottak a spartai fönhatóságban, mely harmost czimmel helytartókat nevezett ki mindenüvé, a demokratikus intézményeket fölforgatta s a katonai vasfegyelem egész szigorát éreztette a csaknem alattvalói függésbe süllyedt kisebb görög államokkal. Legszomorubb és nyomasztóbb mégis Athén helyzete lett. Lysander harmincz olygarchát ültetett a kormányra korlátlan teljhatalommal polgártársaik élete és vagyona fölött, s e silány zsarnokok nem is kiméltek aztán senkit és semmit, s Xenophon fájdalmas sohaja szerint nyolcz hónapos rémuralmuk alatt több ember veszett el, mint a 27 évi pelop. háboruban. — Stalán ép ez volt Athén szerencséje. Ahol senki sem érezheti magát biztosan: könnyen koczkáztatja mindenki szüntelen veszélyben forgó fejét, s először szemenként, később itczeszámra szaporodik a puskapor, mely hogy föllobbanjon, csupán egy szikra kivántatik.

Socrates, Görögország legnagyobb bölcse az elsők közé tartozott, akik a 30 tyrrann garázda kormánya ellen tiltakozni mertek. «Amely pásztornak — szólt nála megszokott tréfás és csipős mo-

dorában — juhai napról-napra fogynak, s mégsem akarja elismerni, hogy rosz pásztor, az hijával van az őszinteségnek; annál inkább mondható ez egy város kormányzójáról, ki a polgárok számát napról-napra fogyni látja s mégis tagadja, hogy roszul kormányoz.» Minthogy a harminczak feje, saját tanitványa, Critias volt, — szűr alatt megsugták neki, hogy kössön a nyelvére csomót, különben ugy a szájára találnak ütni, hogy örökre megnémul. «Jól tudom, felelt szeliden Socrates, hogy minden roszra elkészülve kell lennem, de ezek közt egy sincs roszabb annál, ha igazságtalanságot követnék el.»

Ahol ily bátor szó lebeg egy bölcs ajkán, ott erélyesb és elszántabb részről már nincs messze a tett sem. A száműzöttek egyike, egy jeles és vitéz katona, Thrasybulus Thebában vagy hetven bajtárssal összeszólalkozva — a Boeotia és Attica határain fekvő Pylos erősséget megrohanta, elfoglalta s ezzel megmozditá a kavicsot, mely utjában lavinává nőtt s eltemette a spartai fensőséget.

Thrasybulus kis csapatjához tömegesen csődült a sok önkéntes, s mikor számukat Lysias syracusi szónok is 500 emberrel szaporitá, a rögtönzött sereg hirtelen Athén előtt termett, bevette, a harmincz zsarnokot elcsapta s a Solonféle alkotmányt és a népuralmat visszaállitotta.

Örök gyalázat azokra, akik a fölszabadult nép jóhiszemüségét először is azon férfiu ellen zsákmányolták ki, aki a szolgaság gyászos nap-

jaiban nemesb bátorságával honfitársainak példát s a forradalmi mozgalomnak jelszót és lökést adott — minden földi rosz között az igazságtalanságot nevezvén legroszabbnak. Socrates, mivel e meggyőződést nemcsak föl-, de lefelé is hangoztatni szokta, rég szálka volt néhány utczai kolompos szemében, s midőn most az Athénban lábrakapó fejetlenség rovására a spartai alkotmány szilárdságát s az ott uralkodó rendet dicsérgette — fölizgatták a tömeget, mely 556 voks közül 281-gyel, vagyis három szótöbbséggel halálra itélte. A bölcsek fejedelme ritka lelki nyugalommal szólott: «Teljes reményem van, oh birák, hogy e halálraitéltetés nekem csak használni fog; mert két dolog lehetséges: vagy vége szakad mindennek a halállal, vagy nyomában más élet következik. Ha mindennek vége van: oh mily édes lesz a nyugalom az élet annyi fáradalmai után; ha pedig létezik egy más világ, mily boldogság ott a régi bölcsekkel találkozni s megjelenni azok előtt, kik a birói czimet méltóbban viselik, mint ti. Nektek mégsem kivánok semmi roszat; egyéb amennyiben szándokotok volt nekem ártani. Én halni fogok, ti pedig éljetek: melyik jobb a kettő közül, csak az istenek mondhatják meg.»

Barátai és tanitványai meg akarván őt szöktetni, Socrates a hazáról és kötelességről hosszan beszélt nekik; majd a lélek halhatatlanságáról társalgott velök, s midőn utolsó órája ütött — derült arczczal ürité ki a méregpoharat, elhaló

ajkaival csupán arra kérvén a körülötte siránkozókat: «áldozzanak érette egy kakast Aesculapnak!»

Az athéni nép hamar szégyenleni és bánni kezdé a dolgot. Socrates egyik vádlója Meletus fölkonczoltatott; a másik Anytus szökéssel mentette meg bőrét; a többi birsággal sujtatott. A sötét folt azonban örökre ott maradt azért e nemzedék nevén a történetben.

A nemesb érzület ily haragos fölbuzdulása különben is csak ideiglenes volt, s nem szüntette meg a belzavarokat Athénben. S ha egyes fiai, például Xenophon, Socrates tanitványa, a Perzsiába tévedt tizezer görög harczos csodaszerü hazavezetése, vagy Conon a spartai hajóhad megsemmisitése által nagy tetteket vittek is még végbe, az állam előbbi jelentőségét soha vissza nem nyerte.

De nemcsak Athénben, egész Görögországban rohamos hanyatlásnak indult a közszellem, az erkölcs, a hazafiság s a görög nagyság minden más tényezője... Sötét, hosszu éj előrevetett árnya gyanánt átalánossá vált a polgárháboru s a vélejáró inség, árulás, szószegés, gyülölet és becstelenség, melyből a leszálló nap utolsó sugaraként Thébában fölcsillámlott ugyan még egyszer a görög erény, vitézség, lángész, büszkeség és erő, — de hogy nem lesz és nem lehet az tartós az általános elfajulás közepette, s hogy a görög nép már oly mélyen sülyedt, ahonnan többé nem fog kiemelkedni — Isocrates, a kitünő szónok e

megrenditő fohászszal jelezte Panegyricusában: «Most a persa király uralkodik Görögországban; megparancsolja mindenkinek, mit cselekedjék, s nem sok kell hozzá, hogy a városokat is megrakja őrséggel. Mi hiányzik még gyalázatunkból? Nem tőle függ-e a háboru és béke, szóval minden, ami nálunk történik? Belháboruinkban nem ahhoz fordulunk-e segélyért, aki mindnyájunkat szeretne kiirtani? Nem ő hozzá vitorlázunk-e, hogy egymást bevádoljuk? S nem ugy szólunk-e róla, mint reszkető rabszolgák csordája, midőn őt nagy királynak czimezzük?»

Valóban ugy volt!

Midőn Agis spartai király meghalt, fia Leotychides Alcibiades fattyának tartatván, fivére a sánta és csúf Agesilaus választatott utódává. De a rút alak nagy lelket, magasztos érzelmeket és nemes dicsvágyat takart, melyhez még nyájassággal párosult, rendkivüli szerénység is járult. Mint egyszerü polgár növekedvén föl, Lycurgus szigoru törvényeit szorosan megtartá; s annyira növekedett népszerüsége, hogy az ephorok pénzbeli büntetést szabtak volt rá, mivel egészen magához vonta a köztársaság polgárait. Mig az ő elődjei folytonos harczokat vivtak az ephorok- és a senatussal, ő a legnagyobb tisztelettel viseltetett irántuk; valamint a törvényeket is a legpontosabban megtartotta: s habár az ő uralma bitorlásnak nevezhető is, ezt ő igen könnyen elfeledteté a polgárokkal: megmutatván nekik, misze-

rint egyedül ő képes a dicsőség ama fokán tartani meg Spartát, melyre fölemelkedett.

A lacedaemonoknak értésökre esvén, hogy a persa király phoeniciai hajókat szereltet föl ellenök, elhatározták hajóhadukkal megtámadni Persiát és annak vezérletét Agesilausra bizták, ki Agamemnon korától fogva első állott a spartai királyok közül Hellas egyesült erejének élén, s távoztakor megesküvék, hogy vagy hasznos békére kényszeritendi a királyt, vagy pedig kemény csapásokat fog küldeni fejére. A tiz senator helyett, kik a király tanácsát képezendők, ezt a háboruba követni szokták, ő harminczat kivánt maga mellé adatni. Ezek közt vala Lysander, s minthogy kivüle senki több jót nem tett barátjaival, sem több kárt ellenségeinek, szintannyira féltek tőle ezek, mint szerették amazok; és zsiának apró tyrannusai, kik neki köszönheték uralmukat, sokkal több tisztelettel voltak iránta, mint Agesilaus iránt, ki e miatt elkedvetlenedvén, nemhogy átadta volna Lysandernek a főparancsnokságot, mint ez vele magának hizelgett, hanem inkább őt mindenkép lealázni törekedett; ugyannyira, hogy végre az élelmi szerekre felügyelést bizta reá.

Agesilaus néhány sikere ráijesztvén a persákra, minthogy ezek már ekkor tudták, amit később macedoni Fülöp az aranynyal terhelt szamár hadászati fontosságáról mondott — megtömtek néhány zacskót pénzzel, s e csengő nyelv ellenállhatlan ékesszólásával Thebát Spartára

uszitották. Agesilaus parancsot vett hát visszatérni, s noha nehéz szivvel fölsohajtott: «A persa király 30,000 ijjásza ver ki most engem Ázsiából, (mely megjegyzéssel a persa aranyokon látható képre czélzott), rögtön engedelmeskedett.

A Spartára zudult fergeteget azonban nem volt oly könnyü elháritni. Mire Agesilaus több milliónyi zsákmánynyal és 10,000 vitézzel megjött, Lysander szerencséjében bizva, s tán hogy őt elhomályositsa, — nekiment fejjel a falnak vagyis Boeotia leghiresb erősségének: Haliartusnak és ott veszett, s ámbár Agesilaus kifente a csorbát, s Coronea mellett legyőzte az egyesült athéni-thebai hadat, Conon viszont Gnidusnál megsemmisité a spartai flottát, s a spartai uraságnak a tengeren, a 27 évi pelop. háboru egyik legbecsesb gyümölcsének, 85 gályából 50-et elfogván, egyszerre véget vetett. A hajóhad főparancsnoka, Agesilaus fivére makácsul védelmezvén a vezérgályát, hős halállal mult ki.

Conon aztán a Piraeusba evezett, s minthogy a persák bőven ellátták pénzzel, a magával hozott iparosok s az athéni polgárok vállvetett munkássága a kikötő és város közti bástyákat ujra fölépité.

A megszorult Spartában Agesilaus ellenfele, Antalcidas rábeszélte most földieit: rántsák ki a lábbadozó Athén hóna alól a legerőseb mankót: a persa király barátságát, biróul kérve föl őt a rájok nézve válságos fordulatot vett pörben. S az

egykor oly büszke nemzet ráállott a Plutarch szerint megbecstelenitő ajánlatra, s koldus gyanánt járult azon trón szine elé, melyet diadalmas fegyverei annyiszor megingattak. A persa udvar először visszautasitá a folyamodványt, de az, hogy fülebotját sem mozditotta, mikor Tiribases, sardesi satrapa Conont elzáratta s a börtönben megölette, elég világosan jelezte: mit rejteget szive fenekén? s hogy Sparta elevenére tapintott a persa hiuságnak. A király csakugyan közbelépett, s parancsára a hadakozó felek kénytelenek valának kibékülni a következő föltételek alatt: «A kisázsiai görög városok, továbbá Cyprus, Clazomenae persa fönhatóság alatt maradnak; Athén megtartja fensőbbségét Lemnos, Imbros, Scyros fölött; európai Görögország függetlensége meghagyatik, de Sparta fölhatalmaztatik ez egyezség elfogadására mindenkit, ha kell, fegyverrel is erőltetni.»

Az utolsó pont ebre bizta a hájat, s mást mint uj polgárháborut nem is vonhatott maga után. A spartaiak tudniillik elfogadták a békekötés rájok előnyös részét, de arról, hogy a fölvállalt kötelezettségeket teljesitsék s par exemple egyik-másik város és vár markukban tartott üstökét szabadon ereszszék — hegedült szent Dávid. Theba fellegvára Cadmea, melyet csellel keritettek meg — szintén megrakva maradt tehát lacedemon helyőrséggel, s mikor a nép eltávolitását követelte, a Spartával egy húron pendülő thebai aristokraczia oly kegyetlenséggel foj-

totta torkára a panaszt, hogy annál különben még a harmincz athéni tyrann sem értette és gyakorolta e mesterséget.

Számos thebai polgár, köztök Pelopidas, aki előkelő családból származott, nagy vagyont örökölt s erszénye és szive könnyen megnyilván, jókora nagy párttal birt, — Athénba futottak, s miként Thrasybullus nálok e város, ugy ők itt főzték ki hazájok fölszabaditási tervét . . . Tizenkét főnyi előcsapatuk vadászgúnyában s madzagon vezetett kopókkal Thebába lopózott; s egy Charon nevü gazdag polgárnál összegyülvén, este felé rájtutött a polemarch házán, ahol épen vig lakzi folyt, s ledöfte a félittas zsarnokot és czimboráit. Ugyanakkor Pelopidas is betört csapatával a városba: hirnökei trombitaszóval bejárták és föllármázták a várost, s hamarosan elbánván a nép ellenségeivel, hajnalhasadtával a szepegő helyőrségnek nem igen volt más választása, csak meghódolni vagy harczolni és halni. Az előbbi czélszerűbbnek tetszett; a lacedemoni őrség elhordta az irhát, s a fellegvár igy ingyen visszaszállt a jogszerü tulajdonosra. Pelopidast a tömeg boeotarchhá kiáltotta ki: a papok megkoszorusták, s ha a gyülésen megjelent, tiszteletére mindenki fölállott.

Senki sem kétkedett, hogy a dölyfös Sparta nem hagyja magán száradni e szégyent, de Pelopidas sem volt ám az az ember, aki féluton megállapodni szeret, s ha már egyszer bevágta fejszéjét a fába, elhatározta, hogy vagy ő, vagy a

fa, de kettőjök közt egyik okvetlenül kiből . . . Bátorságát szitotta, munkáját megkönnyité olyan egy kebelbarát, aminővel isten csak jókedvében ajándékozza meg a halandó embert. Epaminondas — igy hivták az illetőt — előkelő de elszegényedett család ivadéka, üres zsebei daczára a thebai ifjuság virágához számittatott, mert a tornászatban, vivásban, zenében és tánczban hozzá hasonló kevés, különb egy sem akadt. Nagy lélekkel és bátorsággal példátlan szerénységet egyesitvén — parancsolni és engedelmeskedni, (ami Aristotelesként a jó polgár legjellemzőbb erénye) — egyformán értett, s ma vezér, holnap közvitéz, vagy ma kormányzó, holnap egyszerü polgár létére egyenlő önfeláldozással, hűséggel és buzgósággal szolgálta a haza ügyét. A Pelopidas által szőtt összeesküvésben semmi része nem volt, mert emelt fővel, nyilt sisakkal szeretett cselekedni, de az utczai tüntetésbe ő is belevegyült s a tett sikerét előmozditotta. *

* Nem volt ember, ugymond Cantu, ki több tudománynyal birt és kevesebbet mutatott volna, mint Epaminondas. Buzgó a barátságban, nagylelkü hazája iránt még akkor is, midőn hálátlanságot aratott tőle, s megvesztegethetlen: a hatalom polczán is megőrzé szegénységét; a szükségben barátjaihoz folyamodott; szigoru erkölcseivel a tőle annyira különböző polgártársainak bámulatát is magára vonta. Azt mondják, még a legszükségesebb eszközök is hiányzottak házában; s egy napon ki sem mehetett a városba, mert köpenyét foltozták. Bármily tulzottnak lássék is e szigor, igazolást lel azon ohajtásában, hogy az erkölcsrontó fényüzésnek ellentétét föltüntesse. Tudomására jutván, hogy fegyvernöke pénzt fogadott el egy fogolytól, elvette tőle a pajzst: azt tanácsolván neki, hogy nyisson boltot, minthogy most már meggazdagodván, nem igen lesz kedve életét ve-

A thebai merényre egész Görögországnak szeme szája elállt, Athén pedig annyira megrőkönyödött, hogy két tábornoka közül, amiért Pelopidassal titkon összeszürték a levet — egyet halálra itélt, a másikat számkivetésbe küldte . . . Theba szerencséjére Sparta keveselte ez elégtételt s egyik vezére Athént meglepni s a kisiklott Cadmeáért hazáját az Acropolissal kárpótolni készült; a czudar terv azonban kitudódott s Athént a másik táborba hajtá . . . A spartaiak belátták, hogy tulsulyuk már most a szárazon is kérdésessé kezd válni, s nehogy mások is vérszemet kapjanak, Agesilaus Atticába, Cleombrotus Boeotiába tört be. A gyorsaság ezuttal nem termett győzelmeket . . . Agesilaus, mikor az athéni sereget, Chabrias vezérlete alatt, féltérden, előre szögezett dárdákkal s a földre támasztott pajzsok által jól födött helyzetben megpillantá, elveszté kedvét a támadástól s csata nélkül visszavonult; a Boeotiába nyomult sereget pedig ebrudon tették ki onnan. Pelopidas a 300 főnyi szent csapattal, melynek minden tagja esküvel kötelezte magát rendithetlenül, utolsó csepp vérig helytállani, egy nem sikerült csiny után épen haza felé tartott, midőn utközben a sokkal számosb spartai hadba botlott: «No hiszen jól jártunk, kiáltott

szélyeztetni. Katonái közt nem szenvedte meg a kövéreket, és igen nagy termetüeket; mivel, a mint mondá, két vagy három pajzs sem volna elegendő megvédésökre. Midőn aziránt kérdeztetnék, miert nem jött el a közlakomára, s miért nem visel ünnepi öltözetet, azt adá felelelül: «Hogy annál szabadabban mulathassatok».

egy thebai. Az ellenség markában vagyunk». «Ohó, czimbora! felelt Pelopidas. Az ellenség van ami markunkban». S rögtön csatarendet formált, jelt adott, s egy, forgó széltől tanult rohammal mint a pelyvát — szétzilálta az ellenséget.

A thebai szent csapat hőstette és bámulatos diadala fölkavarta Athénban az epét. Követeket küldött Spartába: csapják össze a konyhát, s amit ők ketten főznek, egyesülten győzhetlen erejökkel tukmálják rá a többi görög államra is. — A gyülésről, mely ily czélból hirdettetett, valóban senki sem mert elmaradni, de midőn itt Epaminondas Boeotia képviselője gyanánt lépett föl s mint ilyen kivánt Athén szövetségeseinek névsorában is emlittetni, Agesilaus csipős kérdésére: «Tehát te nem akarod, hogy Boeotia többi városa független legyen?» «Sőt inkább, felelt Epaminondas, de csak ha látom, hogy a peloponezusi városok mind szintén függetlenek».

A gyülekezet tagjai közt sokan voltak, akik épigy gondolkodtak, hanem azért meg sem mukkantak, s a cserben, illetőleg magára hagyott thebai hősnek a gyülésből egyenesen a harcztérre kellett vágtatni, ahol — a leuctrai sikon — Cleombrotus 10,000 hoplesssel, 1000 lovassal s szintannyi szövetséges katonával táborozott. Theba 6000 embernél többet nem birt kiszoritni, csakhogy ezek közt volt Pelopidas a szent csapattal s élökön Epaminondas hadvezéri lángelméje. A régi elavult harczi modor helyett ő ujat alkalmazott, s rézsutosan állitva föl csapa-

tait, s a jobbszárnyat tartalékul hagyva — a balszárnyat ékformán furta az ellenség tömegébe; áttörte egy ponton hadsorait, s hirtelen előparancsolván a tartalékot, a lassu bomladozás a tulsó oldalon rohamos futássá fajult. Cleombrotot, aki a csatarend visszaállitásán erőködött, Pelopidas a földre teritette.

Spartában épen ünnepet ültek, midőn a szerencsétlen csatáról, melyben 1400 lacedemoni s 700 spartai közül 400 látta utolszor Görögország örökkék egét, — a lesujtó rémhir megérkezett, az ephorok rendeletére mindamellett tovább folyt a mulatság, másnap pedig az elesettek rokonai diszöltönyben jártak-keltek az utczán, mig a megmenekült, igazabban elinalt harczosok családjai pirulva és bánkódva zárkóztak házaikba.

Gyönyörüen jellemzi Epaminondast, hogy környezetének czifra bókjaira gyermekes örömmel válaszolt: «Oh mily boldogok lesznek szüleim, ha meghallják, hogy győztem!»

Lehettek is méltán! A leuctrai diadal mint virágillatot a szellő — terjeszté el Theba tekintélyét és befolyását, s ezer vitéz Epaminondas seregéből elég bátorságot lehelt Arcadiába, hogy Sparta vetélytársaul Megalopolis névvel fővárost alapitson. A régibb arcadiai városok közül kettő: Tegea és Orchomenos kancsal szemmel nézett a későn született, de már a bölcsőben Herculesnek tetsző uj testvérre, s Sparta örömest nyujtott volna segédkezet nekik, hogy megfojthassák, csakhogy a reményteljes csecsemő hires kereszt-

apja, Epaminondas — szerencséje verőfényén sütkérezni vágyó különféle, részben Spartának szövetséges államokból gyült 70,000 emberrel közeledett, s előle Agesilaus ugy bevette magát székvárosába, hogy egészen és kizárólag a zimankós zord téli időre bizta a hivatlan vendéget tűzhelyéhez visszalóditani. — Cserében az udvariasságért — Epaminondas még egy uj várost, Messenet hagyta hátra emlékül Peloponezusban, azon Ithome hegy nyugoti lejtőjén, melyet az első messeni háboru alatt tiz évig vítt, s mint katonai dicsőségének első sugarát s hóditásainak első lánczszemét ekkorig oly büszkén mutogatott Sparta.

E mesés sikerü hadjáratban Epaminondas és társai a boeotiai törvények által szigoruan kimért határidőnél négy hónappal tovább viselvén a főhatalmat, akár irigységből, akár a törvények tekintélyének megóvása végett — biróság elé idéztettek s mindannyian halálra itéltettek. Pelopidas egy hatásos beszéddel igyekezett a birákat megkérlelni; Epaminondas csak annyit mondott, hogy kész meghalni, de kiköti magának a következő siriratot: «Kivégeztetett, mivel a hazát akarata ellenére megmentette, s Görögországot fölszabaditotta.» Amit a hosszu beszéd ki nem vihetett, e néhány szó elérte. Az itélet nem lett végrehajtva.

A tűzvérü Pelopidas még sem élte túl sokkal e válságos pillanatot. Észak felé is megalapitna óhajtván szülővárosa fensőségét — Macedoniáb

ment s merész és imposans magatartásával ott oly ijedelmet okozott, hogy a gyönge király még fivérét, Fülöpöt (Nagy Sándor apját) is túszul küldé Thebába; ellenben mikor ugyane szerepét Thessaliában, Pheraei Sándor tyrannál, aki egyéb kegyetlenségein kivül azzal keltett honn és künn borzadályt és undort, hogy neki nem tetsző alattvalóit elevenen eltemetteté, vagy medvebőrbe öltöztetve kutyáival széttépette, vagy erdei vadak gyanánt nyilak czélpontjául tűzte ki: ismételni megkisérlé, rajtavesztett s börtönbe hurczoltatott. Pelopidas még békóiban is haragjával és boszujával fenyegetvén Sándort, ennek álmélkodó kérdésére: «miért sietteti ily dőreséggel végóráját?» «Azért, felelt dühösen, hogy az istenek és emberek méginkább fölingereltetvén ellened, mielőbb elpusztulj a föld szinéről.» A tyrann neje félig kiváncsiságból, félig részvétből meglátogatván a hires ifjut, Pelopidas szemére lobbantá, hogy nem átall oly utálatos szörnyeteggel egy födél alatt élni, ahelyett hogy a világot megszabaditaná tőle. S az asszony szivébe véste a leczkét s nemsokára csakugyan megölte embertelen férjét.

Theba nehezen nélkülözött jeles fiának kiszabaditása végett egy jókora csapatot küldött Thessaliába, de a ravasz Sándor ezt tőrbe csalta, s csupán Epaminondasnak, aki közlegényi ranggal vett részt a kirándulásban, volt köszönhető, hogy csekély veszteséggel hazavergődhettek. Természetes, hogy a második expediczió vezé-

révé most maga Epaminondas neveztetett, s ezuttal pusztán az ő nevének varázsától fölpattant a börtönajtó s Sándor szélnek bocsátotta foglyát. Pelopidas visszanyert szabadságát a zsarnok megbüntetésére akarván használni — egy rögtönzött kis sereggel Kynoskephalos dombos vidékén meg is verte ellenfelét, de midőn őt testőreinek hátamögött minden áron megközelitni s elfogni iparkodott, halálos sebet kapott.

Azon helyről, ahová most jutott, még dicső barátja sem hozhatta vissza Pelopidast, de egyek lévén az életben — egy évvel rá ő is leköltözött hozzá az alvilágba.

Ugyanis Mantinea városa segélyért fordulván Spartához, Epaminondas, amint Agesilaus távozása felől értesült, fölkerekedett, hogy váratlanul megrohanja és olcsó szerrel lefülelje Spartát. Egy krétai szökevény azonban megelőzte s elárulta titkát, s mire megérkezett, már Agesilaus is otthon volt vitézeivel. Epaminondas most egy hirtelen kanyarulattal hasonló czélból gyorsitott menetekben Mantinea felé tartott, de ott meg athéni segélyhadakra bukkant, s nehogy szégyenszemre ily kettős fölsülés kudarczával kellessék hazatérnie, gyöngébb ereje daczára csatába ereszkedett. — Saját találmányu csatarendjével itt is győzött, de mert serege élén járva, a küzdelem hevében nagyon mélyen behatolt az ellenség közé, körülfogták, s egy athéni katona oly dühvel döfte mellébe dárdáját, hogy nyele eltört, s a vas a húsban rekedt... Sátorába szállittatván a sebesült,

— az orvosok kijelenték, hogy a kihuzott vas nyomán előtörő vérpatak az élet utolsó szikráját is hamar kioltandja. «Hol pajzsom?» kérdé bágyadtan a hős, s midőn megmutatták, hozzáveté: «S a győzelem?» «A mienk!» «No ugy huzzátok ki a vasat; örömmel halok!» Barátai hevesen zokogtak s egy fölkiáltott: «Oh Epaminondas! miért nem hagysz te magad után magzatokat!» «Jupiterre mondom, felelt a haldokló, — hagyok két leányzót! Nevök: Leuctra és Mantinea!»

Végperczeiben még egyszer látni óhajtá legkedvesb két alvezérét Illidast és Daiphontest, kiket utódaiul jelölt ki. «Ők is elestek!» hangzott a tompa válasz. «Ha ugy van, siessetek békét kötni!» kiáltott fájdalmasan Epaminondas, s örökre elnémult (362. jun. 17).

A haldokló hős látnoki tanácsát sem hazája, sem Görögország nem követte. Az öngyilkos polgárháboru tovább ásta a mély sirt, mely macedoni Fülöp hatalmas karjának egy lökésétől a chaeroneai csatában (338) a kimerült görög nép függetlenségét menthetlenül elnyelte s többé vissza sem adta! *

* L. Történelmi Könyvtár: Nagy Sándor és kora.

100099